

Bir Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Düşünce İnsanı Olarak Mehmed Enisî (Yalkı) ve Bir Anti-Sosyalist Metin Olarak “İnsanlarda Müsavat: Sosyalistlerin Allah’ı”*

Mehmed Enisî (Yalkı) as a Late Ottoman and Early Republican Thinker and “Equality in People: God of Socialists” as an Anti-Socialist Text

Eyüp Aygün Tayşir

Profesör Doktor, Marmara Üniversitesi, İşletme Bölümü
ORCID: 0000-0002-3330-3513, E-Mail: eataysir@marmara.edu.tr

Öz

Bu çalışma, arşiv araştırması ve Osmanlıcadan Türkçeye çeviri yazısı yapılan 1924 tarihli anti-sosyalist bir edebî kurgunun analizine dayanarak bir geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet düşünce insanının yaşamı, ideolojisi ve eser üretim tercihleri arasındaki karşılıklı ilişkileri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, pek de tanınmamış bir Osmanlı subay, seyyah, yazar, mütercim ve edebiyat öğretmeni olup Cumhuriyet döneminde de eser vermeyi sürdürmüş olan Mehmed Enisî’nin hayatı ve eserleri hakkında yazındaki malumatı düzelterek genişletmektedir. Böylece, pozitivist bir liberal olan Enisî’nin 1924 gibi çok erken bir tarihte, anti-sosyalist bir edebî kurguyu İngilizceden Osmanlıcaya çevirip bastırması ile sosyalizmi kendi ideolojisi ve yaşam biçimine yönelik bir tehdit olarak algılayışı arasındaki ilişkiler yorumlanmaktadır. Çalışmada ayrıca, Enisî’nin İngilizceden Osmanlıcaya çevirdiği metin, Latin harfli Türkçeye çevrilerek araştırmacıların istifadesine de sunulmuştur.

Abstract

This study aims to reveal the interrelationships between the life, ideology, and literary production preferences of a late Ottoman and early Republican thinker, based on archival research and analysis of a 1924 anti-socialist literary work translated from Ottoman to Turkish. The study corrects and expands the information in the literature about the life and works of Mehmed Enisî, a lesser-known Ottoman officer, traveler, writer, translator, and literature teacher who continued his creative output during the Republican period. Thus, the relations between Enisî, a positivist liberal, translating and printing an anti-socialist literary fiction from English into Ottoman as early as 1924, and his perception of socialism as a threat to his ideology and way of life are interpreted. In addition, in the study, the text that Enisî translated from English into Ottoman Turkish was translated into Turkish with Latin letters and made available to researchers.

Anahtar Kelimeler

Mehmed Enisî (Yalkı), anti-sosyalizm, anti-kolektivizm, Osmanlı aydını

Keywords

Mehmed Enisî (Yalkı), anti-socialism, anti-collectivism, Ottoman intellectual

Makale Tarihi

Geliş / Received
20.06.2024

Kabul / Accepted
17.10.2024

Makale Türü

Araştırma Makalesi
Research Article

* Çalışmayı değerlendiren ve bu bağlamda ilgili ek kaynakları adres gösteren hakemlerle, *İnsanlarda Müsavat: Sosyalistlerin Allah’ı* isimli Mehmed Enisî (Yalkı) çevirisinin Osmanlıca basılı nüshasının elime geçmesine vesile olan değerli sahaf dostum Sedat Yardımcı’ya teşekkürlerimi sunarım.

© Yazar(lar) / Author(s) | CC BY- 4.0 • Checked by plagiarism software

Bu makale, orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunulması koşuluyla, herhangi bir ortamda sınırsız kullanıma, dağıtım ve çoğaltmaya izin veren Creative Commons Atıf Lisansı (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) koşulları altında paylaşılan bir Açık Erişim makalesidir. • This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Giriş

Bu çalışmanın iki amacı ve katkı umudu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, geç Osmanlı'da bir bahriye subayı olarak yetişen ve erken yaşlarında Avrupa'yı görme imkânına sahip olan, henüz ğrenciliğinden itibaren edebiyata ve yazmaya tutkuyla bağlı olduğu anlaşılan ve çocukluk dönemi tutkularını bir ömür sürdürdüğü görülen asker, edebiyatçı, seyyah, ğretmen gibi farklı unvan ve kimlikleri haiz Mehmed Enisî'nin (Yalkı) yaşamı ve eserleri hakkında yazında mevcut malumatı artırmaktır. Mehmed Enisî'nin (Yalkı) yaşamı ve eserleri ile ilgili bilgiler birden çok çalışmaya serpiştirilmiş bir görünüm arz etmektedir. Farklı araştırmacılar, Enisî ile ilgili çalışmalarında onun yaşamı ve eserleri hakkında kısa malumatlar vermiştir. Ben burada hem bunları derlemek hem de Enisî'nin yaşamına dair bu çalışmalarda bahsi geçmeyen hususları eklemek gayreti içinde olacağım. Enisî'nin yaşamına ve eserlerine dair teferruat artıp bu Osmanlı subay ve düşünce insanının yaşamının kronolojik akışı bütüncül bir bakışla grlebildiğinde, onun neleri neden yazdığı, tercüme ettiği ve yayımladığına ilişkin ıkarımlarımızın da daha isabetli olabileceği kanısındayım. Böylece, Enisî ve eserlerini inceleyerek, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın ilk yarısında geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet aydınının özelliklerinin belirlenmesi çabalarına bir katkı sunulması mümkün olabilir. Lakin bunu yaparken bir indirgeme ve genelleme çabası içinde olunmadığının, bir diğer deyişle, burada ne Enisî'nin salt döneminin bir ürünü olarak görüldüğünün ne dönem aydınlarının homojen bir grup teşkil ettiğinin varsayıldığının ve ne de Enisî'nin nevi şahsına münhasır kişiliğinin göz ardı edildiğinin belirtilmesi elzemdir. Buradaki yaklaşım, daha ziyade, Enisî'nin failliği (agency) ile döneminin koşullarını uzlaştırıp kendi ikbalini kovalama çabasını analiz ederek, dönemin aydınına ilişkin hem bir zgn portre sunmak hem de bu portrenin dönem aydınlarının genel özellikleri ile ilişkisini yorumlamaya çalışmaktır.

Çalışmanın ikinci amacı ise, Mehmed Enisî'nin (Yalkı) İngilizceden Osmanlıcaya tercüme etmekle yetinmeyip 1924 senesinde bastırma zahmetine de katlandığı, kısa bir edebî kurgu olan *İnsanlarda Müsavat: Sosyalistlerin Allah'ı*¹ isimli anti-sosyalist metnin eviri yazısını yapmak ve ilgililerin istifadesine sunmaktır². Eserin Osmanlıca baskısında İngilizce orijinalinin adı ve müellifinin kim olduğu belirtilmemiş olmakla birlikte, Enisî'nin bu tercümeyi Jerome K. Jerome'un 1891 tarihli *The New Utopia* isimli öyküsünden yaptığı anlařılmaktadır³. Hemen her düşünce insanında görüldüğü gibi, Enisî'nin de kişiliği, yaşamı ve ideolojisi ile yazdıkları ve tercüme ettikleri arasında karşılıklı ilişkiler söz konusudur. Dolayısıyla, bu çalışma liberal değerleri benimsediği açıkça görülen bir geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet düşünce insanının kişiliği, yaşamı ve ideolojisi ile metin üretim tercihleri arasındaki karşılıklı ilişkinin gösterilmesi yoluyla da ilgili yazına katkı sağlama umudu taşımaktadır.

¹ Mehmed Enisî, *İnsanlarda Müsavat: Sosyalistlerin Allah'ı* (İstanbul: Cihan Matbaası, 1924).

² Buradan sonra *İnsanlarda Müsavat* olarak kısaltılmış biçimde anılacaktır.

³ öykünün İngilizce orijinaline ulaşmak için: <http://libertarian.co.uk/2019/08/21/cultural-notes-014-the-new-utopia-1987-by-jerome-k-jerome/> (erişim: 13.6.2024)

Mehmet Enisî (Yalkı)

Daha ziyade seyyah kimliğiyle tanınan⁴ Enisî'nin doğum yılı kesin değildir. Yazarın, “*Bir Denizcinin Avrupa Günlüğü: Avrupa Hatıratım*” isimli kitabını Osmanlıcadan Türkçeye tercüme eden Özalp'e göre Enisî 1870 doğumludur⁵. Enisî'nin “*Alman Ruhu*” isimli kitabına imgebilimsel bir çözümleme getiren Daşçioğlu ve Gürses de Özalp'e atfla bu bilgiyi tekrarlar⁶. Araştırmacıları 1870 tarihine götürense Özalp'in “*Bir Denizcinin Avrupa Günlüğü: Avrupa Hatıratım*” isimli çeviriye yazdığı sunuşta Enisî'nin ilk eserini 1889 yılında henüz on dokuz yaşındayken yayımladığını belirtmesidir. Araştırmalarım esnasında herhangi bir doğum tarihi bilgisine ulaşamadığım Enisî'nin bir Osmanlı deniz subayı olarak yaşamının doğal seyri, örneğin mezuniyeti ve rütbeleri, 1870 tarihiyle uyumlu görüldüğü için kendisinin küçük yanılma paylarına yer bırakarak 1870 senesinde doğduğu ifade edilebilir.

Yalkı soyadını alması nedeniyle en azından 1934 senesinde hayatta olduğu düşünülen Enisî için Özalp, “bu tarihten sonra sırta kadem basmış gibidir,” ifadesini kullanır⁷. Hakikaten Enisî'nin bu tarihten sonra nerede olduğu, ne yaptığı ve ne zaman nerede ebediyete intikal ettiği bizler için meçhuldür. Araştırmalarım esnasında bu konuda bulabildiğim bir yazının ise Enisî'nin yaşamına dair “sır perdesini” bir miktar daha aralaması nedeniyle önemli olduğunu düşünmekteyim.

18 Şubat 1943 tarihli Vakit gazetesinde, “Elli Yıldan Evvel Yazı Yazarlar” isimli bir köşede Mehmed Enisî Yalkı hakkında verilen malumat, Enisî'nin yaşamöyküsündeki boşlukların bir kısmını doldurma imkânı sunmaktadır. Enisî'nin vesikalık bir fotoğrafını da havi bu yazıda muharrir, Enisî'nin babasının Kasımpaşa'da gemi marangozu olduğunu, Enisî'nin 1885'de Bahriye Mektebi'ne girdiğini ve 1893'te mühendis çıktığını belirtir. Yine bu yazıya göre, Enisî Fransız donanmasında iki yıl staj görmüş, bahriye nazırına yaverlik etmiş ve Çanakkale'de Arif Paşa ile üç yıl görev yapmıştır. 2. Meşrutiyet'e (1908) deniz yarbayı olarak girmiştir. 18 Şubat 1943 tarihli Vakit gazetesinde Enisî hakkında verilen malumat bu noktada ileri bir tarihe atlar ve Enisî'nin 1928-1933 gibi tarihlerde Kadıköy Orta Okulu'nda edebiyat öğretmenliği yaptığını belirtir. Yazının muharririne göre bunda şaşılacak bir şey yoktur çünkü Mehmed Enisî (Yalkı) zaten henüz Bahriye Mektebi'nde öğrenciyken İngiliz edebiyatından tercüme yapıp *Vâveylâ-yı Şebab*'ı (Gençlik Çılgılığı) çıkarmaktadır⁸. Bu bilgi ışığında denebilir ki, Tablo 1'de Enisî'nin ilk eseri olarak verilen ve bugüne kadar bir kitap olduğu düşünülen *Vâveylâ-yı Şebab*'ın bir mecmua,

⁴ Baki Asiltürk, *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2020), 36.

⁵ Mehmed Enisî, *Bir Denizcinin Avrupa Günlüğü -Avrupa Hatıratım-*, çev. N. Ahmet Özalp (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008), 25.

⁶ Yılmaz Daşçioğlu ve Mürsel Gürses, “Mehmed Enisî Yalkı'nın Alman Ruhu Adlı Seyahatnamesine İmgebilimsel Bir Yaklaşım,” *Turkish Studies*, (2012):317, <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4161>

⁷ Enisî, *Bir Denizcinin Avrupa Günlüğü -Avrupa Hatıratım-*, 26.

⁸ İsimsiz, “Elli Yıldan Evvel Yazı Yazarlar”, *Vakit*, 18 Şubat 1943, <https://www.gastearsivi.com/gazete/vakit/1943-02-18/2>

gazete ya da fanzin olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir. 1943 tarihli yazının muharriri de Enisî'nin o tarihte nerede olduğunu bilmemektedir. Lakin aldığı bir duyuma göre Enisî artık Fransa'nın Nis (Nice) şehrinde yaşamaktadır. Eğer öyleyse, Enisî 70'li yaşlarının ortasında medeniyetinden genellikle sitayişle bahsettiği Avrupa'da yaşamaktaydı diye düşünülebilir. Kim bilir belki ebediyete de orada intikal etmiştir.

Mehmed Enisî (Yalkı)'nın Telif ve Tercüme Eserleri

Enisî erken yaşlardan itibaren yazmaya ağırlık vermiş bir Osmanlı subayıdır. Mert, Enisî'nin Resimli Gazete'de edebiyatın farklı türlerinde (hikâye, mektup, deneme) eserler verdiğini belirtir⁹. Özalp de, Enisî'nin 1926-1928 yılları arasında *İctihad* dergisinde edebiyat ve sanat ağırlıklı yazılar yazdığını tespit ettiğini ifade etmektedir¹⁰. Zaten *İctihad*'ın Batılılaşma odaklı ideolojik zemini ile Enisî'nin liberal yanları örtüşmektedir. Dergi ve gazetelere yazdığı bu yazılar dışında Enisî, çeşitli telif ve tercüme eserler de vermiştir. Tablo 1'de Enisî'nin yazdığı ya da tercüme ettiği eserler kronolojik bir sıra ile gösterilmeye çalışılmıştır:

⁹ Hasan Mert, "Osmanlı Subayı Mehmet Enisî'nin Avrupa İzlenimleri," *Tarih İncelemeleri Dergisi* 22, no. 1 (2007): 63.

¹⁰ Enisî, *Bir Denizcinin Avrupa Günlüğü -Avrupa Hatıratım-*, 26.

No	Eserin Adı	Basım Yılı	Matbaa	Sayfa Sayısı	Telif / Tercüme	Notlar
1	Vâveylâ-yı Şebâb	1889	Cemal Efendi Matbaası	?	Tercüme	Enisi'nin bu eserinin fiziksel bir kopyasını görmediğim gibi Milli Kütüphane kayıtlarında da izine rastlamadım. Kitap olmama ihtimali kuvvetlidir.
2	İki Levha	1891	Bahriye Matbaası	56	?	Milli Kütüphane kayıt bilgisi dikkate alınmıştır.
3	Çanakkale ve Bahrisiyah Boğazları ile Marmara Denizi Rehberi	1893-1895	?	?	Telif	Enisi'nin bu teknik eseri de kaleme aldığı yeni bir bilgidir. Reşat Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'nin 5. cildinde aktarılan bilgilere göre, Enisi bu eseri yayımladığı tarihte mülâzım-ı evvel (üstegmen) rütbesini haiz bir subaydır.
4	Avrupa Hâtrâtım	1909-1911	Matbaa-i Ebüzziya	?	Telif	Milli Kütüphane'de kaydı olmayan bu eserin basım yılını Özalp 1911 olarak vermektedir. Boğaziçi Üniversitesi nadir eserler koleksiyonu ise basım tarihi olarak 1909'u işaret etmektedir. Hatıratı Türkçeye çeviren Özalp olduğu için onun verdiği tarihin daha isabetli olacağı düşünülebilir. Avrupa Hâtrâtım üzerine bir çalışma yapan Mert (2007) kitabın basım yılını 1910 olarak verirken, bu kitabın evvelce Resimli Ay'da (1896-1898) tefrika edilen yazıların gözden geçirilmiş bir yeniden basımı olduğunu belirtir. Tefrika da Enisi'nin bilgi/görgü artırmak amacıyla gönderildiği Fransız donanmasında geçirdiği iki yıllık eğitimde tuttuğu günlüklere dayanmaktadır.
5	Ümide Doğru: Harabe-i Hanman Üzerinde	1912	Matbaa-i Ebüzziya	123	Telif	Bir kopyasını Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Koleksiyonu içinde görüp kısaca inceleme fırsatı bulduğum bu eser de bir deniz seyahatnamesidir. İncelemek isteyenler için, adı geçen kütüphanede bu eserin müstakil bir kopyası bulunmadığını, eserin Ahmed Refik Altınay'ın " <i>11 Nisan İnkılâbı: 31 Mart İstiklâl-i Askeriyesi, Hareket Ordusu'nun harekâtı, 11 Nisan muzafferiyeti, Abdülhamid'in hal'i</i> " isimli eserleri ile birlikte ciltlenmiş olduğunu belirtmek faydalı olabilir.
6	Alman Ruhü	1914	Nefaset Matbaası	31	Telif	Alman Ruhü hakkında detaylı bir inceleme için bkz. Daşcıoğlu ve Gürses, 2012.
7	Maymunun Defteri	1922	Minber Matbaası	69	Telif	Selim Sürücü (2021) Enisi'nin bu eserinin bir kurgu olduğunu belirtmiş ve Osmanlıcadan Türkçeye çevirdiği bu eseri araştırmacıların istifadesine sunmuştur. Çeviriye ulaşmak için gereken link bibliyografyada verilmiştir. Eser, Milli Kütüphane tasnifinde de "Türk romanı" olarak nitelenmiştir.
8	İnsanlarda Müsavat: Sosyalistlerin Allah'ı	1924	Cihan Matbaası	20	Tercüme	Her ne kadar Özalp bu eserin basım yılını 1927 olarak verse de hem Milli Kütüphane kayıtları hem de eserin fiziksel kopyası üzerindeki tarih 1924-1925 yıllarını işaret etmektedir. Mert (2007) Enisi'nin bu eserini "sosyoloji sahasında bir eser" olarak nitelerken muhtemeldir ki eserin adı nedeniyle böyle yazmıştır. Lakin bu eser, Jerome K. Jerome'un 1891 tarihli <i>The New Utopia</i> isimli öyküsünün İngilizceden Osmanlıcaya tercümesidir.
9	Tarihte Güzel Kadınlar	1925	Cihan Matbaası	128	Telif	Fiziksel kopyasını Boğaziçi Üniversitesi Nadir Eser Koleksiyonu'nda gördüğüm bu kitap Enisi'nin önsözü ile başlamakta ve hiçbir Türk olmayan tarihi kadın şahsiyetler hakkında bilgiler aktarmaktadır.
10	Sardanapal: Beş Perdelik Haile	1934	Hilmi Kitabhanesi	152	Tercüme	Lord Byron'un Sardanapalus (1821) isimli eserinin tercümesidir.
11	Pompei'nin Son Günleri	1934	Hilmi Kitabhanesi	448	Tercüme	Lord Lytton'un The Last Days of Pompeii (1834) isimli eserinin tercümesidir.

Tablo 1: Mehmed Enisi Yalkı Telif ve Tercüme Eserleri

Tablo 1 incelendiğinde Mehmed Enisî'nin (Yalkı) yazmaya ve edebiyata düşkün olduğu anlaşılmalıdır. Zaten *Avrupa Hatıratım* isimli eserinin ifade-i meramında (sunuş) günlük tutma alışkanlığını çocukluğundan beri sürdürdüğünü belirtir. Henüz yirmi yaşına basmamış bir öğrenciyken İngilizceden edebî tercüme yapıp yayımlama çabası, yazı yazma ve edebiyat sevgisinin kanıtı niteliğindedir. Öyle anlaşılmalıdır ki Enisî, sonraki yıllarda subaylık göreviyle ilişkili, “teknik” olarak nitelenebilecek birkaç eser de kaleme almıştır. Yaşı ilerledikçe ve rütbe olarak yükseldikçe Enisî'nin öğrencilik yıllarındaki gibi yine edebiyata ağırlık verdiği görülür. Çalışmalarından öyle anlaşılmalıdır ki Enisî, bir seyyah ve seyahatname yazarı olduğu kadar bir mütercimdir de. Yaşamının ilk yıllarında olduğu gibi sonlarında da edebî metinleri tercüme etmiş, teliften ziyade tercümeyle ağırlık vermiştir.

2. Meşrutiyet sonrası, önce Fransız donanmasında yaptığı iki yıllık staj süresince tuttuğu günlüklerini bir seyahatname olarak yayımladığı, akabinde yine bu seyahatin etkisinde, bir seyahatname olarak *Ümide Doğru: Harabe-i Hanman Üzerinde*'yi yazıp yayımladığı görölmektedir¹¹. Sonra, dönemin ruhuna da uygun olarak, Enisî'nin memleketin kurtuluşu ve kalkınmasına kafa yorduğu anlaşılmalıdır. 1. Cihan Harbi'nin hemen başlarında yayımlanan *Alman Ruhu*, gezip gördüğu müreffeh coğrafyaları Türkiye ile kıyaslayarak Türkiye'nin de o müreffeh beldeler gibi olabilmesi için neler yapılması gerektiğine dair söz söyleyen metinlerdendir¹². Buradaki sözlerin özeti, tipik indirgemeci Batılılaşma taraftarlarının “onlar ne yapmışsa biz de onu yapmalı, onları örnek almalıyız,” inancına paraleldir. Daşcıoğlu ve Gürses, Enisî'nin *Alman Ruhu*'ndaki Alman ve Almanya övgülerini kitabın yayımlandığı tarihle bir arada değerlendirdiğimizde, Enisî'nin İttihat ve Terakki yanlısı bir Türk milliyetçisi olduğunu düşünebileceğimizi belirtir. Buna göre, Enisî, döneme hâkim olan Almanya yanlısı paradigmaya yakın durmakta, yani memleketin ve İmparatorluğun kurtuluşunun savaşa Almanya ile birlikte girmekten geçtiğine inanmaktadır. Döneme hâkim olan, “Batılılaşmalı ve bir ulus inşa etmek için Almanya'yı örnek almalıyız,” fikri de Enisî tarafından desteklenmektedir. Daşcıoğlu ve Gürses, bir kanıt sunamasalar da Enisî'nin Almanya'ya İttihat ve Terakki tarafından gönderilmiş olabileceğini de yazar¹³. Bu mümkün görünse de, eserlerini ve yaşamını topluca değerlendirdiğimde ben Enisî'nin öncelikle “yaşamayı ve hayatı seven”, “hedonist” bir insan olduğu fikrine daha yakın durulması gerektiği kanaatine vardım. Mehmed Enisî (Yalkı) için “bir flanördür” demek de yanlış olmayabilir. *Alman Ruhu*'nda gezginliğe yaptığı şu güzelleme, Enisî'nin yaşamaktan ve gezmekten aldığı hazzı açıkça ifade etmesi açısından önemlidir¹⁴.

Medeniyetin olanca bedâyi ve hevârikiyle zinetlenmiş olan muazzam beldeleri görmek, oraların şerait-i hayâtiyesini tedkik etmek, bir müddet o şerâit dahilinde, o intizam ve umran içinde yaşamak,

¹¹ Mehmed Enisî, *Ümide Doğru: Harabe-i Hanman Üzerinde* (İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya, 1912).

¹² Mehmed Enisî, *Alman Ruhu* (İstanbul: Nefaset Matbaası, 1914).

¹³ Daşcıoğlu ve Gürses, “Mehmed Enisî Yalkı'nın Alman Ruhu Adlı Seyahatnamesine İmgebilimsel Bir Yaklaşım,” 317.

¹⁴ Mehmed Enisî, *Alman Ruhu*.

oralardaki milletlerin esbâb-ı terakkiyât ve tekamülâtı, tarihleri, âdetleri hakkında tettebbuatta bulunmak hakikaten arzu edilen şeylerdendir.

Enisî'nin *Avrupa Hatıratım* isimli, Fransız donanmasında okul arkadaşları Arif ve Hakkı Beylerle yaptıkları staj döneminde tuttuğu günlüklere dayanan seyahatnamesinin başında Hakkı Bey'e ithafen yazılmış bir yazı bulunur¹⁵. Burada Enisî eserini Hakkı Bey'e ithaf eder ama yazının tamamı gezginliğe övgü olarak nitelenebilir. Buradaki ifadeleri göstermektedir ki Enisî için tüm dünya görülmeye değerdir. Çöller ya da Afrika kabileleri de Avrupa şehirleri gibi bir merak konusudur kendisi için. Gezmek, görmek, deneyimlemek ve bunlar üzerine düşünmeye dalmak isteyenlerdendir Enisî. Ve sonra, elbette yazmak... Enisî'nin *Avrupa Hatıratım*'da Hakkı Bey'e yazdığı ithafnameyi matbaa devriminin mucidi Gutenberg'in ruhuna bir minnet ve saygı duygusu ileterek bitirmesi, vefakâr bir yazar olduğunu göstermesinin yanı sıra kişiliği, romantikliği ve ince düşünceliliği hakkında da fikir verir niteliktedir.

Enisî'nin bir seyyah bir flanör gibi şehirleri gezmekten zevk aldığı aşıkârdır. Lakin izleyen satırlarda da görüleceği gibi, Enisî'nin yaşamaya dair tutkusu gezmekle sınırlı değildir. O kadınları da çok sever ve beğenir. Lakin Enisî'yi bir flanörden ayıran unsurlar da göz ardı edilmemelidir. O sadece gezmez, hayatı deneyimlemez ya da tatmaz. Bunları yazı aracılığıyla paylaşmayı da arzular. Bunu yaparken de kaleme aldığı ister bir kurgu metin olsun ister bir anı, mutlaka felsefî tartışmalara girer, tespitlerde bulunur ve çıkarımlar yapar. Bu da onun aynı zamanda bir düşünce insanı olduğunu gösterir. Burada da tartışmaları "memleket" eksenli değil evrenselidir. Kendisini bir yere ait görmekten ziyade birey olarak ve dünyaya ait gören Enisî, yazılarındaki fikri tartışmaları da bu bağlamda daha makro bir düzeyden yürütür. Fakat bu evrensellik, örneğin Bora'nın *Cereyanlar*'da Tevfik Fikret'le örneklediği erken dönem hümanizmine dâhil edilemez¹⁶. Aksine, Enisî'nin metinlerinde kadınlar, seyahat ve yemek-içmek dışındaki konularda fikri tartışmalar hep karamsardır ve Enisî metinlerinde merkezde duran ana karakter, kendisini insanlık içinde de çok az sayıda mensubu olan bir kümenin ögesi olarak görmektedir.

Enisî edebiyattan haz alır. Okuduklarını tercüme ederek başkalarının da okumasını ister. Hatta edebiyatı o denli sever ki öğretmenliğini de yapar. Dolayısıyla, Mehmed Enisî (Yalkı) ikbalini belki içine doğduğu yaşam koşulları gereği subaylıkta aradı ve buna meyletmesindeki asıl neden bir bahriyeli olarak mesleğinin ona açacağı seyahat kapılarıydı, kim bilir? Bir başka deyişle, belki de Enisî için subaylık, seyyahlığa açılan bir kapıydı. Anlaşıldığı kadarıyla Enisî, yetkinliklerinin müsaitliğine rağmen yaşamının ileri dönemlerinde politikaya atılmamış, ticaretle uğraşmamış ve bir bürokrat olmamıştır. Bunlar yerine, edebiyat öğretmenliği ile iştilig edip sonra yine Avrupa'da bulunmuş ve bu esnada telif ve tercüme eserler kaleme almıştır. Bu eserlerinde öne çıkan temalar ise kadın güzelliği ve seyyahlıktır. Tüm bunlar, Enisî'nin yaşamdan mümkün olduğunca haz almaya bakan, hedonist ve bireyci bir düşünce insanı olduğunu gösterir. Onun bu özelliği, kanımca, bir kolektivizm ve sosyalizm eleştirisi olan, bu bağlamda anti-kolektivist ve

¹⁵ Enisî, *Bir Denizcinin Avrupa Günlüğü -Avrupa Hatıratım-*, vii.

¹⁶ Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler* (İstanbul: İletişim, 2017)

anti-sosyalist propaganda metni olarak nitelenebilecek *İnsanlarda Mûsavat* isimli eseri tercüme edip bastırmayı neden tercih ettiğini de anlamayı kolaylaştırır.

Tablo 1’de belirtildiği gibi, *Maymunun Defteri* bir edebî kurgudur ve Enisî bu telif kitabı 1922’de Kurtuluş Savaşı’nın sona ermesine yakın bir zamanda yayımlamıştır. Yazarın külliyatında bu kitap, telif eserleri içindeki yegâne edebî kurgu olması yönüyle ayrı bir önemi haizdir. Sürücü (2021) bu eseri Osmanlıcadan Türkçeye çevirerek araştırmacıların istifadesine sunduğundan, ben de buradaki alıntılarını bu çeviriden faydalanarak yaptım¹⁷. Çeviride açıkça görüldüğü üzere, Enisî *Maymunun Defteri*’ni de bir günlük şeklinde kurgulamıştır. Günlük de yine bir deniz seyahati esnasında tutulmuştur. Arada çeşitli Avrupa şehirlerinde karaya çıkılan ama çoğu deniz seyri şeklinde geçen bu seyahatin başkişisi, günlüklerin de yazarı olan ve kendisini “Maymun” olarak tanıtan bir adamdır. Fiziksel çirkinliği nedeniyle kendisine bu ismi layık gördüğü gibi, Maymun, annesi başta olmak üzere pek çok insan tarafından bu isimle çağrıldığını belirtir. Babası ise oğluna karşı daha merhametkârdır. Örneğin, babası Maymun’a şunları söyler: “İnsanlar hep maymun, çocuğum! Sen onların arasında daha iyi bir maymun olmak için çalış, evladım! Sana “maymun!” diyenler kendilerinin de maymun olduğunu bilmeyen cahillerdir.”

Maymun da babasıyla hemfikirdir ve insanın evrimleşerek mevcut hâline ulaşmış bir canlı olduğu fikrine sahiptir. Bu düşüncesini günlüğünde şu şekilde dile getirmiştir:

Bunun içindir ki mücâhid-i hakikat Darwin’i kemâl-i hürmet ve takdir ile severim. O bizi ve ecdadımızı pek iyi anlamıştır; fakat beşeriyetten pek takdir görmemiştir, çünkü insanlık daima ulviyâna meftun, hatta yetişemeyeceği şeylere perestîşkâr olduğundan üryan, sefil, çirkin olan maymun kardeşlerini nazar-ı istihkâr ile görmek ve onları tanımamak hatasından kendini kurtaramamıştır.

Maymun’un bir ulusa aidiyet ve din konusundaki görüşleri de metindeki ekseriyete zıt ve son derece liberal ve pozitivisttir denebilir. Deniz yolculuğu esnasında tanıştığı Avrupalı ve Amerikalı kimselerle sohbet eder ve onlar kendilerini ülkeleri ve dinleri, mezhepleri ile tanıtırken Maymun kendisinin “küre-i arzlı” yani dünyalı olduğunu belirtir. Fen bilimleri ile iştigal ettiğini, İngiltere ve Amerika’da Protestan, Roma’da Katolik, Hindistan’da Ateşperest, İslam diyarında onun kurallarına tabi olduğunu söyler. Fransa’da ise din bakımından hür ve âzâdeser yani kayıtsızdır. İbadetinin âlemi izleyerek düşünceye dalmak olduğunu belirtir Maymun. İkametgâhı sorulduğunda ise hakikat neredeyse orada yaşadığını belirtir bir filozof edasıyla. Zaten Maymun’la tanışanlar da onun son derece çirkin olmakla birlikte iyi giyimli, zeki bir mütefekkir, bir filozof olduğunu düşünürler. Özellikle de kadınlar...

Maymun bir gün güvertede yine düşünceye dalmıştır. Sürekli izleyip hakkında düşünceye daldığı âlemin, orada gerçekleşen tabiat olaylarının ardında nasıl bir güç olduğunu sormaktadır

¹⁷ Mehmed Enisî, *Maymunun Defteri*, çev. Selim Sürücü (İstanbul: Minber Matbaası, 1922) [https://www.academia.edu/45608440/Mehmet_Enisinin_Maymunun_Defteri_adl%C4%B1_bulutnu_kurgu-su_2019_2021_seneleri_aras%C4%B1nda_Osmanl%C4%B1cadan_%C3%A7evirdim](https://www.academia.edu/45608440/Mehmet_Enisinin_Maymunun_Defteri_adl%C4%B1_bulutnu_kurgu_su_2019_2021_seneleri_aras%C4%B1nda_Osmanl%C4%B1cadan_%C3%A7evirdim)

kendisine. Buna yanıtı ise “tabiat kanunlarıdır”. O esnada evvelce gemide görüp çok beğendiği bir Fransız kadının da kendisine katıldığını işitir. Buradan sonra metin bir aşk hikâyesine dönüşür.

Gemiden Atina’ya inip şehri gezdikleri anlarda ve özellikle de gemide vuku bulan bir münazarada Maymun filozof kimliğini, derin bilgisini göstererek özellikle kadınların hayranlığını kazanır. Lakin kendisine yöneltilen “feylesofsunuz” övgüsünü, mütevazı bir tavırla ve “Naçiz bir mütefekkir, meraklı bir muhibb-i hakikat işte... Bu kadar...” diyerek elinin tersiyle iter.

Gemideki münazara kadınlarla erkeklerin eşitliği üzerinedir ve hem Amerikalı demir tüccarı hem de Avrupalılar kadının erkeğe pek çok konuda eşit olamayacağı düşüncesindedir. Maymun ise burada oldukça uzun bir nutuk atarak tarih boyunca büyük başarılarla imza atan kadınları tek tek sayar. Böylece kadının askerlik, liderlik, sadakat, iyi bir eş olmak, sanat ve edebiyatta eserler vermek konularında erkekle nasıl denk olduğunu kendince ispat eder. Bu esnada bağımsızlık mücadelesi veren Türkiye’ye de değinir ve Halide Edip’i, Ayşe Çavuş’u, Kara Fatma’yı över. Yine bu esnada kadının bilim sahasındaki başarı ve buluşlarını da isim isim sayar Maymun. Bu uzun nutku Maymun kendisi de “bir konferans biçimini almış olan beyanatım” şeklinde niteler. Yalnız ilginçtir ki Maymun’un bu upuzun kadın savunusu başlarken de biterken de cinsiyetçi addedilebilecek özellikleri haizdir. Şöyle ki, Maymun kadınları müdafaaya onların eşleri için cansiperane mücadelesinden başlar. Ona göre, eşi için ölebildiklerinden kadınlar takdire şayandır. Uzun konuşmanın sonunda ise Maymun, insanı tebessüm ettiren ve bir filozoftan ziyade bir bitirim ağzından çıkmışa benzeyen şu sözleri eder: “Bizden bu latif vücutlara payansız muhalesetler, ebedi hürmetler!...” Bu hitamdaki “latif vücut” vurgusu Maymun’un kadın karşısındaki heyecanını bir kez daha aşikâr etmektedir. Zaten o kadın için, “Allah’ın en son ve en bedî bir eseridir,” yakıştırmasını da yapar.

Maymun’un gemideki bu kadın savunusu kadınların takdirini kazanmasını sağlasa da erkekler onu tek tek uyarırlar. Onlara göre kadın, evet bu söylenenleri yapmıştır, lakin yine de tehlikeli bir varlıktır. Maymun onlara muhalefet eder ve nihayet hayran olduğu Fransız kadın ile bir aşk yaşamaya başlar. Blanchett isimli bu kadın hikâyenin bir noktasında kendi şehrine giderken Maymun da Roma’da onu beklemeye koyulur. Bu bekleyiş esnasında mektuplaşır, birbirlerine kart atarlar. Çok geçmeden Blanchett Maymun’u terk ettiğini bildiren bir mektup kaleme alır. Sebep olarak ise kendisinin ne olursa olsun bir Fransız olduğunu, umursamasa da babasının dinine bağlı olduğunu, Maymun’un ise bu gibi kimlikleri reddetmesini gösterir. Bu arada evlenmek üzere olduğunu da bildirir. Lakin bu mektupta Maymun’u en derinden yaralayan husus, Blanchett’in de Maymun diye anarak kendisiyle alay etmesidir. Bunun üzerine Maymun, kadınlar konusunda evvelce kendisini uyarıların haklı olduğunu düşünerek günlüğüne şunları kaydeder.

Kadın maymundan müstehzi, kalp kanatmaktan mahzûz bir mahluk. Bir mahluk ki: Tantanaya meftun, altına perestîşkâr, unvana aşık... Bir mahluk ki bir tebessümüyle, bir riyasıyla insanı esiri, hizmetkârı eder ve sonra uzaklaşır, “maymun efendi!...” diye istihzâ eder!... Fakat bilmez ki onun da bir kalbi vardır... Evet, maymunun da bir kalbi, bir izzet-i nefsi vardır... Evet, bilmez ki bir maymunun da iyiliği, fenalığı, aşkı ihtirâsât-ı ictimâiyeyi, ve hatta hakareti bilir...

Maymun bir intikam ateşi içinde yanarak Blanchett'in memleketi olan Fransa'nın Vannes şehrine gider. Aradığını orada bulamayan Maymun tüm Fransa'yı dolaşmaya başlar. Her yerde Blanchett'i aramaktadır çünkü onunla görülecek bir hesabı olduğunu düşünmektedir.

Aradan üç buçuk yıl geçer ve Blanchett ile Maymun ancak o zaman karşılaşır. Maymun yine zengindir Blanchett ise evliliğinden elinde markiz unvanından başka bir şey kalmamış bir düşkündür. Kadın borç içindedir. Maymun bunu bir fırsat olarak görerek zenginliği sayesinde kadınla tekrar birlikte olur. Kadının yüklü borcunu ödeyen Maymun onu kendisiyle İsviçre'ye gelmeye razı eder. İsviçre'ye geçişlerini izleyen günlerde Blanchett Maymun'la yine alay etmeye başlar. Artık Maymun'un kadınlar hakkındaki düşünceleri epeyce değişmiştir:

Yine elektriktir ki şehirleri yıkıyor, semaları inletiyor, kayaları parçalıyor... İşte kadınlık da buna benzer. Tezyin eden, tesir eden, taltif ve ihya eden... Ve yine yakan, yıkan, harap eden, hüsrana ve felaket saçan bir kuvvet!... Yalnız bunun bir başka hali de var: İstihzâ?...

Maymun, kadın ve parayı “yok edici” iki kuvvet olarak addetmektedir artık:

Hukema ne derse desin, bence bütün hayat iki kahir kuvvetin pençesinde: Kadın ve para. Güzel bir kadının amaline boyun eğmeyen bir hükümdar tasavvur edemiyorum; paranın karşısında ahlaki sarsılmayan bir insanın mevcudiyetinden de şüpheliyim. Ağır meselelerin altında kadın saklanır. Parlak nutuklara belagat bahşeden paradır...

Düğün hazırlıkları başlar. Lakin bu esnada Maymun artık “gözünü açmıştır” ve gizli bir planı vardır. Okur bu planı merak ederken Blanchett de bir gizli âşığı ile görüşmektedir. Maymun, kadının peşine taktığı bir adam aracılığıyla bunu öğrenir. Bu esnada okur da Maymun'un gizli planının sırrına vakıf olur. Düğünde kullanılacak ve gölde gezinilecek gondolda zincirli tıparlarla kapatılmış delikler bulunmaktadır. Birlikte boğulacaklardır plana göre. Bu esnada Maymun vasiyetini de yazar ve tüm varlığını insanın maymundan geldiğini ispata çalışan bir ilim cemiyetine bağışlar. Maymun burada defter dediği günlüğünü de “kadınlığa” ithaf ettiğini yazar ve onlara hem taptığını hem nefret ettiğini belirtir. Kadınları defterini okumaya ve üzerinde düşünmeye davet eder. Sonuçta anlaşılır ki gondol batmış, Maymun ve Blanchett ölmüş, *Maymun'un Defteri* ise kat kat muşambaya sarılı olarak kıyıya vurmuştur. Böylece Mehmed Enisî, Maymun'la yazar olarak kendisinin arasına son anda bir mesafe koymuş olur.

Kanımcı *Maymun'un Defteri* toplumsal cinsiyet çalışmaları açısından epeyce malzeme içeren ilginç bir metindir. Öte yandan, bu metin Enisî'nin kadın, kadınlık, kadın güzelliği konularını sürekli işlemekten hoşlandığını da göstermektedir. Bu bağlamda, *İnsanlarda Müsavat* isimli Enisî tercümesini yorumlamadan önce bir de Enisî'nin *Tarihte Güzel Kadınlar*¹⁸ isimli çalışmasına değinmek gerekir.

Tarihte Güzel Kadınlar isimli kitabında Mehmed Enisî, on tarihî kadın şahsiyet hakkında malumat verir. Bunların arasında Türk yoktur. Kitapta yaşamları incelenen kadınlar şunlardır:

¹⁸ Mehmed Enisî, *Tarihte Güzel Kadınlar* (İstanbul: Cihan Matbaası, 1925).

Güzel Ninon, Leydi Hamilton, Madam Jirardin, İmparatoriçe Josefin, Madam Rekamiye, İkinci Katerin, Madam Rolan, Dalila, Beatriz, Şarlot *. Enisî, bu kitabına yazdığı giriş yazısında bu eserinde Batılı erkek yazarların, fikir adamlarının kadınlar lehinde ve aleyhindeki görüşlerini derleyeceğini belirtir. *Maymunun Defteri* gibi bu eser de günümüzde toplumsal cinsiyet çalışmaları açısından verimli bir metindir. Bahsi geçen metinlerin tümünde kadın, erkek adı verilen canlının bir numaralı ilgi odağı olarak, onun gözünden ve sadece onun üzerindeki etkisiyle ele alınmaktadır. Bu çalışmanın konusu olmaması nedeniyle, günümüzde son derece cinsiyetçi bulunacak bu metinlerin toplumsal cinsiyet bağlamında bir eleştirisini sunmam mümkün değil. Lakin Enisî'nin kişiliğini, yaşamını ve politik eğilimlerini sezinleme çabası güderken, onun dünyayı gezmek ve yaşama dair düşüncelere dalmak kadar kadınlarla da ilgilendiğinin altını çizmek elzemdir. Böylece, yazarın Rusya'da vuku bulan devrimin yedinci yılında ve Stalin iktidarı henüz başlamışken, anti-sosyalist ve anti-kolektivist propaganda amacı güden bir kurgu metni neden İngilizceden Osmanlıcaya çevirdiğini anlamamız mümkün olabilir. *İnsanlarda Müsavat* isimli tercüme, kolektivizm ve sosyalizmi kadınların "kadınsı" yanlarını ortadan kaldırıp erkekle kadını tek tiplendirmesi üzerinden de eleştirmektedir. Elbette Enisî'nin bir liberal olarak karşıt kamp addettiği sosyalizmi ülke için bir tehdit olarak gördüğü de düşünülebilir ve edebî faaliyetleriyle bu tehdidi bertaraf etme gayreti içinde olduğu da savunulabilir. Lakin eserin basıldığı yıllarda Türkiye'de sol ve sosyalizm böyle bir endişe gütmeyi gerektirmeyecek bir görünüm arz etmekte olduğundan ben Enisî'nin böyle bir motivasyonla hareket etmediği kanısındayım. Kaldı ki Enisî, dönem aydınlarının çoğundan farklı olarak, metinlerine dâhil olan tartışmalarında olay ve olguları ülke merkezli ve ülke için değil, daha evrensel bir bakışla ele almaktadır. Yine de burada, *İnsanlarda Müsavat* isimli eserin yorumlanmasına geçerken, 1924 senesinde Türkiye'de sol ve sosyalizmin ne durumda olduğuna kısaca değinilmesi faydalı olabilir.

Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Sol ve Sosyalizm

Enisî'nin *İnsanlarda Müsavat* isimli edebî kurguyu Osmanlıcaya tercüme edip bastırıldığı yıl 1924'tür. Anti-sosyalist ve anti-kolektivist bir metin olup, sosyalizmi liberal bakıştan lakin sulu ve vulgar bir yaklaşımla "ti'ye alan" bu metnin yayımlandığı sene henüz ilk yılını idrak eden Cumhuriyet Türkiye'sinde iktidar mücadelesi verebilecek bir sol, sosyalist ya da komünist eğilim söz konusu mudur? Bu çalışmanın amacı bahsi geçen dönemde Türkiye'de sol akımlara ilişkin geniş bir malumatı gerektirmediğinden, ben bu soruya bu konuda Türkiye'de duayen ve otorite isimlerden biri olan Mete Tunçay'ın çeşitli çalışmalarından kısa alıntılarla yanıt vermeye gayret edeceğim. *Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1925)* isimli çalışmasında Tunçay, Türk solculuğunun 2. Meşrutiyet ile Cumhuriyet'in ilk yılları arasındaki dönemde iktidar mücadelesi açısından küçük ve önemsiz bir hareket olduğunu savunur. Yine aynı metinde Tunçay, özellikle Geç Osmanlı'da sol akımların bazılarının hem uluslararası sol bir dayanışmayı savunup hem de İslamî tepkiden yararlanma fırsatçılığını elden bırakmadığını belirtir. Bu da, Tunçay'ın deyimiyile her dönem başka

ülkelerden esinlenen solcu düşünüşün, geç Osmanlı'da özellikle Türk ve Müslüman kitle özelinde net bir sol ideoloji tanımlayamadığını gösterir¹⁹.

Tunçay'ın Erik Jan Zürcher ile birlikte derlediği *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)* isimli çalışmanın önsözünde Zürcher, bu çalışmada mecburen gayrimüslim topluluklara yoğunlaşıldığını çünkü bahsi geçen dönemde sanayi işçileri sınıfının Müslümanlar arasında çok yavaş geliştiğini de belirtir²⁰. Ahmad, Osmanlı'nın son dönemlerinde milliyetçilik ve sosyalizm konusuna değindiği yazısında, 1830'larda "sosyalizm" ve "sosyalist" terimlerinin liberal ideolojinin özü sayılan bireyciliğin karşıtı olduğunu işaret eder²¹. Belli ki Enisî de 1920'lerin başında olaya bu çerçeveden yaklaşmış, yaşamı ve yazıları ile destekçisi olduğunu alenen belirttiği liberal düşünce karşısında sosyalizmi bir karşıt kamp olarak görmüştür. Ahmad, sosyalizmin 19. yüzyıl sonlarında başat sözcük hâle gelinceye kadar "kollektivizm" ve kooperatizm" terimleriyle birlikte kullanıldığını dile getirir²². *İnsanlarda Müsavat* içinde bu terimler geçmez, "sosyalist", "sosyalizm", "sosyalistlik" gibi terimler ise metnin bu bağlamdaki tercihleridir. İlginç olan, "çoğunluk, çokluk" anlamlarını haiz "ekseriyet/majority" terimlerinin metindeki hayalî sosyalist toplumda "Allah'ı" temsil etmesidir. Yani bireylerden müteşekkil toplumun çoğunluğu, bu hayalî sosyalist toplum içinde Allah konumunu haizdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923) içerisindeki çalışmalar bir bütün olarak ele alındığında, Osmanlı'da sosyalizmin neşet etmesi ile gayrimüslim toplulukların milliyetçi ve bağımsızlık yanlısı hareketleri arasında bir ilişki olduğu, sosyalizmin Müslüman Türk toplulukta henüz geniş kitlelerce desteklenmeyen bir yapı sergilediği anlaşılmaktadır. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)* isimli eserin sonuç kısmında Zürcher, uzun bir dipnotla Türkiye'de 1908-1925 aralığında sol ve sosyalizmin genel gelişim çerçevesini Tunçay'dan alıntılarla özetler. Burada Zürcher, 1925 Mart'ında Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılınca Ankara hükümetinin solcular da dâhil her türlü muhalefeti yasakladığını, TKP'nin de bu tarihten sonra yeraltında çalışmaya koyulduğunu Tunçay'a atıfla belirtir²³.

Sonuç olarak denebilir ki, Enisî'nin *İnsanlarda Müsavat* isimli edebî kurguyu Osmanlıcaya tercüme edip bastırıldığı dönemde Cumhuriyet Türkiye'sinde sol düşünce akımları ve bunlardan neşet eden örgütlenmeler görülmekteyse de, gelişmiş, destekçileri bulunan ve iktidar mücadelesi veren bir sosyalist hareketten söz etmek zordur. Öte yandan, bu dönemde Kemalist rejimin muhalif

¹⁹ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I: 1908-1925* (İstanbul: BDS Yayınları, 2000), 46.

²⁰ Mete Tunçay ve E. J. Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik: 1876-1923* (İstanbul: İletişim, 6. Baskı, 2011).

²¹ Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Düşünceler," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)* içinde, haz. Mete Tunçay ve E. J. Zürcher (İstanbul: İletişim, 6. Baskı, 2011) 13-32.

²² Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Düşünceler," 19.

²³ Tunçay ve Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik: 1876-1923*.

kabul edebileceği liberal bir hareketin de aynı derecede temsil şansından yoksun olacağı unutulmamalıdır. Bu durumda Enisî'nin bir yandan liberal ideolojiyi desteklemek, benimsetmek amacı güderken bir yandan da bunu sosyalizm gibi iktidarın açıkça karşıtı olduğu ve görece zayıf bir ideolojiyi hedefe koyarak yaptığı da akla gelebilir. Bir diğer deyişle, Enisî'nin dönemin pek çok fikir insanı gibi açıkça Atatürk ve Cumhuriyet övgüsü²⁴ ya da yergisi yapmak yerine, kendi inandığı liberal fikirleri Cumhuriyet'in Kemalist ideolojisi ve politikaları ile ilişkilendirmeden dile getirmiş olduğu düşünülebilir. Bu konuda daha isabetli yorumlar yapabilmek için Enisî'nin *İctihad* mecmuasında çıkan yazılarını incelemek gerekmektedir çünkü *İctihad* başlangıcından itibaren Batı ve Batılılaşma taraftarı bir yayın olmakla birlikte, özellikle 1922 sonrasında Cumhuriyet'in tüm devrim hareketlerini desteklemiştir²⁵. Lakin aynı kaynaktan edinilen bilgiye göre, Enisî *İctihad*'ın sürekli yazarları arasında olmayıp buradaki yazıları seyrek ve azdır. Bir diğer deyişle, Enisî ile *İctihad*'ı buluşturan temel saik, eski bir Jön Türk ile eski bir Jön Türk dergisinin Batı taraftarlığında uzlaşabilmesi gibi görünmektedir. Belli ki Enisî genellikle yalnız bir seyyah olmayı tercih etmiş, belli ki bireyciliği terimin farklı anlamlarıyla kendi yaşam prensibi kılmıştır. Dolayısıyla, benim çıkarımım, yalnız bir mütefekkir olan Enisî'nin *İnsanlarda Müsavat* isimli edebî kurguyu tercüme edip basmasının temel sebebinin, buradaki sosyalizm karşıtlığını çok beğenmesi ve bu eserin okunmasıyla liberal ideolojinin sosyalizm karşıtıdaki üstünlüğüne ikna olunabileceğine inanmasıydı. Öyle anlaşılmaktadır ki Enisî bunu da örgütlü bir yerden, örneğin bir parti ya da düşünce topluluğu içinden değil, yalnız başına ve bireysel bir çaba ile gerçekleştirmiştir. Seçtiği metnin bir edebî kurgu olması da onun edebiyat sevgisinin bir nişanıdır denebilir çünkü elbette amacın salt sosyalizm eleştirisi yapmak olduğu bir durumda daha “ciddi” metinler bulup çevirmek de mümkündür. Son olarak, her ne kadar bahsi geçen dönemde Türkiye’de kuvvetli bir sosyalist oluşum ve ideolojik bilinç söz konusu olmasa da, Traverso’nun belirttiği gibi, 20. yüzyılın uzun bir dönemi boyunca komünizm fikri, uçurumun kenarında olduğu düşünülen insanlığın kurtuluşu için sarılmaya oldukça değer bir alternatif ideoloji olarak görülmekteydi²⁶. Dolayısıyla, koyu bir liberal olduğu yazıları ve yaşamından anlaşılan Enisî'nin de sosyalizm ve komünizmi kendi ideal dünya tasavvuruna yönelik bir tehdit olarak algılayarak eser vermiş olması mümkündür.

İnsanlarda Müsavat: Sosyalistlerin Allah'ı

Metin, metnin anlatıcısının “Millî Sosyalist Kulübü’nde” yediği bir yemekten söz etmesi ile açılır. Anlatıcı, yedikleri yemeklerin leziz olduğunu vurgular, içilen şarabı marka detayına kadar belirtir ve över. Akabinde, metnin anlatıcısı bir tartışmanın dinleyicisi konumundadır. Bu tartışma, insanların eşit olup olmadığı ve sermayenin millîleştirilmesi konuları üzerinedir. Anlatıcı kendisini yetersiz hissettiği için bu tartışmalarda sadece dinleyen konumundadır ama dinlediklerinden

²⁴ Tuncay Birkan, *Dünya ile Devlet Arasında Türk Muharriri: 1930-1960* (İstanbul: Metis, 2019).

²⁵ <https://islamansiklopedisi.org.tr/ictihad--dergi>, erişim: 20.12.2023

²⁶ Enzo Traverso, *Geçmiş Kullanma Kılavuzu: Tarih, Bellek, Politika* (İstanbul: İletişim, 2023).

anladığı kadarıyla, tartışanlar insanların akla gelen her şeyde eşit olması gerektiğini ve binlerce yıldır devam eden düzenin kusurlu olduğunu savunmaktadırlar. Anlatıcı, sosyalist bir toplumun inşası ile oluşacağına inanılan “dünya cenneti” tasvirini dinlediği gecenin sonunda evinde uykuya dalar.

Anlatıcı uyandığında tam bin yıl geçmiş ve dünya insanların tümüyle eşit olduğu, tümüyle kolektif, sosyalist hatta komünist bir nizamı haiz olmuştur. Bu bin yıl boyunca “Garaip Müzesi’nde” bir lahit altında uyuyan anlatıcının, ölümünün ardından bir lahit mezara konulan Lenin ile benzerliği ilginçtir.

“Millî Sosyalist Kulübü’nde” yediği yemekten sonra uykuya dalıp bin yıl sonra uyanan anlatıcı, uyandığında kendisine rehberlik edecek müze çalışanı ile tanışır. Birlikte şehri dolaşmaya başlarlar. Anlatıcının ilk sorusu, o uyumadan evvel dostlarının hedeflediği ve iştahla anlattığı *tam müsavi* (bütünüyle eşit) toplumun inşa edilip edilemediği olur. Rehber görevini üstlenen ihtiyar müze çalışanının buna yanıtı son derece nettir: *Müsavat*, yani eşitlik, bütünüyle elde edilmiştir.

Metin bu noktadan itibaren, sosyalist bir nizam ve tam müsavat içindeki toplumun ve o toplumda yaşamın, yaşayanların neye benzediğini tarifler. Bu esnada anlatıcı toy bir çocuk gibi sorular sorar, ihtiyar rehber bu soruları şaşkınlıkla karşılarsa da sabırla yanıtlar. Metin burada, ihtiyar adamın kendinden emin tavrını ve rejimden memnuniyetini bizlerin gülünç ve saçma bulmasını bekler. Elbette burada tarif edilenler, sosyalizmin hâkim olduğu gerçek bir devlet ve toplumun görüntüsü olmadığı gibi, bir sosyalistin kendi idealini tarifi de değildir. Bir diğer deyişle, yazarın tarif ettiği müsavi toplum, aslında sosyalizm iktidar olursa toplumun nasıl bir biçim alacağına dair liberal bir tahayyüldür. Dolayısıyla, anlatıcı sorduğu sorular ve aldığı yanıtlar ile okurun da kendisi ile aynı kanaate ulaşarak sosyalizmi “korkunç” ya da “insana aykırı” bulmasını beklemektedir.

Rehber ve anlatıcı birlikte şehre inerler. Anlatıcının izlenimlerini sosyalizm aracılığı ile müsavata erişmiş bir toplumun olumlu ve olumsuz tarafları biçiminde incelersem, şehrin sessiz, temiz ve kamusal hizmetlerin ileri teknoloji aracılığıyla sağlanması bağlamlarında övüldüğünü ifade edebilirim. Öte yandan, şehirde askerî bir nizam göze çarpmaktadır ve sosyalist bir toplumun “Allah’ı” olarak kutsiyet kazandırılan “ekseriyet/majority” kavramı öyle uygun gördüğü için, vatandaşların tümü tek tip bir görünümü haizdir. Bir diğer deyişle, metin, sosyalist bir toplumu en çok insanların farklılıklarını dikkate almayarak hatta bunlara tahammül edemeyerek tek tipleştirdiği iddiasıyla eleştirir. Öyle ki, herkes kısa siyah saçlı, erkekler temiz tıraşlıdır ve herkes aynı kıyafeti giymiştir. Anlatıcı, kadın ile erkeği ayırt edemediğinden etrafta hiç kadın bulunmadığını zanneder. İnsanlar o kadar birbirinin aynıdır ki tüm toplumun tek bir aile, vatandaşların da bu ailenin üyeleri olduğu düşünülebilir. Kadınlarla erkekleri birbirinden ayıran, yakalarında taşıdıkları numaralardır. Tek numaralı vatandaşlar erkek, çift numaralı vatandaşlar ise kadındır. Bu numaralar ise isim yerine geçmekte ve bir isme sahip olunmakla ortaya çıktığı düşünülen eşitsizliği gidermektedirler. Anlatıcı, daha büyük sayıların küçüklere bir üstünlük taslayıp taslamadığını sorduğunda ise artık servet diye bir kavram olmadığından sayıların

büyükliğunün de bir anlamı kalmadığı yanıtını alır. Burada, bu denli müsavi bir toplumda, kadın ile erkeklerin hâlâ neden ayrışması gerektiği sorusuna metnin bir yanıt vermediğini belirtmem gerekir.

Bin yıllık uykusundan uyanan anlatıcı yıkanmak ister ama bunun için saat dört buçuğu beklemesi gerektiğini öğrenince sinirlenir. Sosyalist toplum, yıkanma sayıları arasındaki eşitsizliği gidermek için böyle bir çözüm üretmiştir. Güya aksi takdirde temiz ve kirli iki sınıf meydana gelecek ve temizler kirlileri hakir göreceğinden sınıflar arası münakaşa ortaya çıkacaktır. Artık herkes günde iki kez ve hükümetin bu işe memur ettiği kişilerce yıkanmaktadır. Belli ki yazar burada ya nüfusu kalabalık olmayan bir toplum hayal etmiş ya da bir mantık hatası yapmıştır. Aksi durumda, yani kalabalık bir toplumda, tüm vatandaşların az sayıda memur tarafından yıkanması mümkün olamayacağı gibi çok sayıda “yıkama memuru” olursa bunları kimin yıkayacağı sorusu yanıtız kalır. Bir diğer deyişle, metin sosyalizmin eşitlik hayalini ti’ye almak ister ama aslında kendisi de ti’ye alınabilecek bazı iç tutarsızlıkları haizdir. Öte yandan, insanların kendi başlarına yıkanmaları yerine bu işe memur edilmiş kişilerce yıkanmaları, belki devletin iş yaratma gerekliliğine belki de sosyalist devlet yönetiminin getireceği büropatoloji ya da aşırı gözetime işaret etmek istemiş olabilir.

Anlatıcının bir sonraki gözlemi halkın yaşaması gereken evler üzerinedir. Ortalıkta ev göremediğini belirten anlatıcıya rehber, halkın artık bloklarda birlikte yaşadığını söyler. Bin kişinin ikamet ettiği ortak yatakhaneleri, yemek salonlarını, banyoları içeren bu bloklarda kadın ve erkekler ayrı yerlerde yaşamaktadır. Artık et yenmemektedir, uykuya gidilen saat herkes için aynıdır ve hep aynı vejetaryen yemekler haftanın belli günlerinde bazı tatlı eklentileri ile yenmektedir. Sosyalist olduğu açıkça belirtilen bu toplumda kadınlar ve erkekler nedense birbirlerinden ayrı bloklarda toplu bir yaşam sürmektedir. Metindeki sohbet sürdükçe ananız ki bu sosyalist toplumda evlilik ve aile kurumları da yasaklanmıştır çünkü evlenenler ekseriyetten ziyade ailelerini düşünmektedirler. Bu anti-sosyalist olma gayesi güden metin, aslında diğer taraftan bir liberalin sosyalist bir toplumda en çok neleri yitirmekten korktuğunu da göstermektedir. Diğer bir deyişle, sosyalizmi eleştirmek ve insanları bu ideolojiden uzaklaştırmak isteyen metin, bunu sosyalist bir toplumun insanları tatsız-tuzsuz, ailesiz, sevgisiz, çocuksuz ve katı kurallarla kuşatılmış bir yaşama mahkûm edeceğini savunarak yapmaya çalışmaktadır. Keza cinsellik de bir zevk unsuru olmaktan çıkarılmış sadece yeni bireylerin doğması için elzem görülen bir “üretim” biçimi olarak ele alınmaya başlanmıştır. Rehber, anlatıcının bu konuya ilişkin sorularına hayvanlar âleminden örnek vererek, oradaki kontrollü ve spesifik bir amacı haiz üretimi kopyaladıkları biçiminde yanıt getirir. Hükümetin ihtiyacı doğrultusunda “üretilen” bu çocuklar ise yine hükümetin uygun gördüğü biçimde eğitilip yetiştirilirler. Metne göre sosyalist toplum anne şefkatini zararlı addettiğinden, doğan çocuklar annelerinden derhal alınır. Elbette ileri derecede ilmi ve teknolojik gelişmeye sahip bir toplumda bebeğin anne ile ilişkisinin bireyin ruh sağlığı açısından taşıdığı önemin bilinmemesi pek mümkün değildir. Metin burada da bir iç tutarsızlık sergilemektedir. On dört yaşına gelen çocuklar yetenekli oldukları sanat dallarının hükümetçe belirlenmesini müteakip çırak sınıfına naklolurlar. Yirmi yaşında hemşeriler sınıfına geçerek

seçme hakkı kazanırlar. Bu bağlamda kadın ve erkek arasında ise bir fark bulunmamaktadır. Toplum yapısını bu şekilde anlamaya çalışan anlatıcı, sorduğu yeni sorularla bu sosyalist toplumda dükkânların da olmadığını öğrenir. Amiyane tabirle “iki tek atacak” bir müessese yoktur. Zaten alkol de söz konusu değildir. Lakin halkın her türlü ihtiyacını da hükümet karşılamaktadır.

Görüldüğü gibi, *İnsanlarda Müsavat* beden politikaları ile sosyalizm arasında sıkı bir ilişki olduğuna inanmakta ve sosyalist bir toplum tahayyülünde buna sıkça yer vermektedir. Öyle ki, bu noktadan sonra metin, hükümetin vatandaşların bedenleri üzerindeki kontrolünü korkunç bir düzeye vardırır. Anlatıcı yolda tek kolu kesik bir vatandaş görür. Sorunca anlar ki eğer bir insan ortalamanın üzerinde bir beden kuvvetine sahipse bir uzvu kesilmektedir. Öte yandan, ortalamanın üzerinde bir zekâya sahip bireylerin de bu sosyalist toplumdaki eşitliğe zarar verdiği düşünülmekte ve bunların beyni ameliyat edilerek zekâları ortalamaya düşürülmektedir. Rehber, aslında ideal olanın iyide, kuvvetlide ya da yüksek olanda eşitlenmek olduğunu kabul etse de bunun maalesef mümkün olmadığını dile getirir.

Anlatıcı ile rehberin konuşmaları ilerledikçe sosyalist toplumda güzelliğin yasaklandığını ve doğanın da bu bağlamda tek tip bir görüntüye göre düzenlendiğini anlarız. Öyle ki, artık yeni bir yer görmek için seyahat etmek anlamsızdır çünkü her yer birbirinin aynıdır. Zannımca Mehmed Enisî’yi metni İngilizceden Türkçeye tercüme ederken en çok bu kısım üzmüştür. Tabiidir ki seyahat etmeye değmeyen, her yeri birbirinin aynı bir dünya Enisî gibi seyyahlığı yaşamın amacı gören bir liberal için pek de yaşamaya değmez.

Anlatıcının uyandığı sosyalist toplum, bir lisan, bir kanun ve bir hayatı haizdir. Bu durumu idrak eden anlatıcı ümitsiz de olsa sorularını yöneltmeye devam eder. Anlatıcının bu sosyalist topluma dair yeni merakı sanata ilişkindir. Rehberin yanıtlarıyla anlaşılır ki sosyalist toplumda tiyatro yasaklanmıştır. Metin burada tiyatroculara bir eleştiri de yöneltir. Rehber, tiyatronun yasaklanmasına tiyatrocuların kibrini gerekçe gösterirken anlatıcıya bunun geçmişte, sosyalist toplum öncesi dönemde de böyle olup olmadığını sorar. Aldığı yanıt, aktörlerin o dönemde de kendini diğer insanlardan üstün gördüğü ancak bunun önemsenmediği şeklindedir. Konuşma ilerledikçe sosyalist toplumda geçmişin ünlü edebî eserlerinden de iz olmadığı anlaşılır. Tarih boyunca edebiyat kanonuna evrensel düzeyde dâhil olabilmiş Shakespeare, Tagore gibi şair ve yazarların işleri dâhil tüm edebiyat yakılmıştır. Bunun gerekçesi ise bu eserlerin insanı düşünmeye sevk etmesi ve düşünen insanın zekileşerek eşitliği bozmasıdır. Aynı mantıkla, sosyalist toplumda spor ve oyunun da yasak olduğunu belirtir rehber çünkü bunlar da rekabeti tetiklemekte ve bu da eşitsizliğe neden olmaktadır.

Sohbetin izleyen aşamasında anlatıcı, rehberine yönelttiği sorularla sosyalist toplumdaki çalışma koşullarını öğrenmeye çalışır. Anlaşılır ki sosyalist toplumda bireyler günde sadece üç saat çalışmakta ve yirmi bir saat dinlenmektedir. Anlatıcı buna da hayret eder. Hayret eder çünkü ona göre sosyalist toplumda bu kadar uzun dinlenme süresini dolduracak bir meşgale bulmak imkânsızdır. Akabinde konu inanç ve din meselelerine gelir. Anlaşılır ki sosyalist toplumda bir

Allah vardır ve onu “ekseriyet” olarak adlandırmaktadırlar. Yani toplumun çoğunluk kısmı ve bu çoğunluğun ortaklaşan fikir ve değerleri, aynı zamanda toplumun tapındığı ilah olmaktadır.

Metnin anlatıcısı rehberine sorduğu sorular aracılığı ile içine uyandığı sosyalist toplumu tanıdıkça yeise kapılır. Ona göre bu toplumda bireyin intiharı düşünmesi son derece umulduk bir durumdur. Rehber bu çıkarımı kati bir dille reddeder. Anlatıcı çevresinden gelip geçenlerin yüzlerine baktığında hasta ve hüzünlü olduklarını ele verir bir ifade görür. Bu ifadeyi evvelce nerede gördüğünü kendini zorlayarak hatırlar. Bu hasta ve hüzünlü çehreyi o evvelce, kendi zamanında, insanların ağır işleri için kullandıkları at ve öküzlerde birebir aynı şekilde görmüştür.

Metnin sonunda anlaşılır ki anlatıcımızın gördükleri bir rüyadır. Böylece metin başladığı zamanda sonlanmış olur ve anlatıcı on dokuzuncu asrın hayat mücadelesi içinde yaşamına kaldığı yerden devam ettiği için müthiş bir ferahlık hissederek.

Sonuç

Bu çalışma ile daha ziyade seyahat ve anı yazarı bir seyyah olarak tanınan Mehmed Enisî'nin (Yalkı), bir geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi düşünce insanı olarak profili ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışma, Enisî'nin yaşamına dair eksik ve yanlış kimi bilgileri gidermiş ve düzeltmiş, külliyyatını listelemiş ve bu külliyyat ile Enisî'nin yaşamı arasında ilişkiler kurarak bir geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi düşünce insanının siyasi görüşü ile yaşamı ve eser üretme tercihleri arasındaki karşılıklı ilişkileri yorumlamaya çalışmıştır. Burada bunlara ek olarak, Enisî'nin İngilizceden Osmanlıca'ya tercüme edip 1924 senesinde Türkiye'de bastırıldığı bir anti-sosyalist edebî metnin de çevirisi²⁷ yapılarak yorumlanmaya çalışılmış ve ileriki çalışmalar için araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

Tanzimat sonrası Osmanlı aydınları, erken Cumhuriyet dönemine uzanışlarını da içerecek biçimde, yazında farklı bağlamlarda çokça incelenmiştir. Bu incelemelerde geç Osmanlı dönemi aydınları; fikirleri, benimsedikleri ideolojiler ve dâhil oldukları grup ve örgütlenmeler bağlamlarında ele alınmıştır. Benzer şekilde, Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiyelerinde aydın kime denir konulu tartışmalara da yazında sıkça rastlanmaktadır (örn. Mardin, 2021; Meriç, 1997; Parla, 1990; Batur, 2013). Ayrıca, Tanzimat sonrası ve erken Cumhuriyet dönemi aydınlarının önde gelenlerine dair yazında pek çok biyografik inceleme de mevcuttur. Bu çalışmalarda aydın, ülkesinin ya da insanlığın menfaati için düşünen, yazan, bir kültür yaratan, bu kültürü yayma gayreti içinde olan, sosyal değişimleri etkilemeye çabalayan ve kimi zaman siyasal roller üstlenen bireyler olarak ele alınmıştır. Enisî, yaşamı ve eserleri ile bu tanıma kısmen uygun bir profil çizer. Öte yandan, ne kendisi çok tanınmış bir figürdür ne de eserleri bugün Türkçe kanona dâhil olmuş eserlerdir. Kanımca Enisî'yi incelemenin en heyecan veren kısmı da budur. Enisî, Osmanlı

²⁷ Çeviri metin Ek 1 olarak sunulmuştur.

düşünce insanları içinde ister örneği pek bulunmayan bir aykırı ister sıradanlığıyla örneği çokça bulunan lakin sıradan addedildiği için incelenmeyen bir profil olsun, bize Osmanlı dönemi aydınları hakkında bilgi verir. Enisî, pozitivizmi benimseyen bir Jön Türk olarak bu kanadın en bilindik yayın organlarından birinde, Abdullah Cevdet'in *İctihad* dergisinde yazılar yayımlamakla birlikte, siyaset sahnesinde hiç gözükmemiştir. Enisî'nin bir asker olarak çocukluğundan itibaren edebiyatla ilgilenmesi, seyahate ve kadın güzelliğine düşkünlüğünü hem edebî hem de içtimai yazılarında açıkça belirtmesi, hemen hiç meşhur olmayan bir Osmanlı aydınının kişiliği, yaşamı, benimsediği ideoloji ve metin üretme tercihleri arasındaki karşılıklı ilişkiyi inceleme imkânı sunması nedeniyle ilginçtir. Öyle görünmektedir ki Enisî, baştan itibaren önce bireyci bir bakışla kendi yaşamak istediği hayata dair kararları almış -seyahat etmek, farklı kültürleri tanımak ve edebiyatla ilgilenmek- sonrasında da yaşamındaki diğer tercih ve mecburiyetleri ile yaşamak istediği hayat arasında bir denge oluşturmaya gayret etmiştir. Daha açık, belki bir miktar öznel ve hatta spekülatif bir ifade ile, Enisî'nin kişiliği ve yaşam tercihlerinin onu bireyciliğe ve liberalizme yönelttiği savunulabilir. Elbette dönemi ve yaşadığı çevreler de bu tercihlere uygun bir yapı arz etmektedir. Bu da Enisî'nin yazılı eserlerine yansımıştır. Kanımca *Maymun'un Defteri* ve bu çalışmada tercümenin tercümesi olarak sunulan *İnsanlarda Müsavat*, bu iddiaları destekleyen metinler olarak ele alınabilir. Belki de, bir flanör ve hedonist gibi yaşama isteği, Enisî'nin siyasetle hiçbir zaman yakından ilişki kurmaması ve liberal düşünceye ilişkin savunularını sadece edebî ve içtimai yazıları aracılığıyla dile getirmesinde de etkili olmuştur. Öte yandan, Enisî'nin içtimai ve edebî çalışmaları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, kendisinin Şerif Mardin'in (akt. Tanyeli, 2022) deyimiyile, bir entelektüelden ziyade *literati*, yani *okumuş*, olup olmadığı tartışılabilir²⁸. Tanyeli'nin belirttiği üzere, *okumuşlar*, okurlar ve okuduklarına inandıktan sonra bu inanç doğrultusunda metin üretirler. Bunlar, genellikle açıkça bir pozisyon almazlar. Enisî'nin de içtimai konularda pozitivist düşünce akımlarının tartışmalarına yeni bir şey eklediğini ifade etmek, orijinal yorumlar getirip bir etkide bulunduğunu dile getirmek mümkün görünmemektedir. O, "orijinal" yorumlarını, seyahat etmek ve güzel kadınlarla ilgilenmek hususlarına saklamış gibidir.

Enisî'nin İngilizceden Osmanlıcaya tercüme ettikten sonra kişisel çabasıyla 1924 senesinde bastırđı *İnsanlarda Müsavat*, sosyalizme yönelik eleştirisini bir edebî kurgu içinde sunarken sosyalizmin iktisadi boyutuna ilişkin pek bir görüş bildirmez. Metnin sosyalizm eleştirisi yapıp sosyalizm karşısında liberalizmin üstünlüklerine dair argümanlarını sunuğu esnasında üzerinde durduğu hususlar, sosyalist bir toplumda yaşamın sıkıcı, tatsız, eğlenceden uzak oluşu ve eşitlik ve çoğunluğun çıkarı uğruna bireyin yaşamdan alacağı tat ve zevklerden ödün vermesi iddialarına odaklıdır. Kanımca, Enisî'nin bu metni tercüme edip bastırma zahmetine katlanması da bununla ilişkilidir çünkü Enisî'nin tek telif kurgu eseri olan *Maymun'un Defteri*'nde de ana karakter Maymun, liberal ideolojinin yine en çok içtimai yönleri ile ilişki kurmakta ve ekonomik yapıya hiç değinmemektedir. Bir diğer deyişle, edebî kurgu aracılığı ile sosyalizmi eleştiren metinlerin bir erken dönem örneği olarak *İnsanlar'da Müsavat*, kendisiyle aynı amacı güden diğer edebî

²⁸ Erhan Berat Fındıklı, *Toplumsal Hafıza, Mimarlık, Tarih ve Kuram: Uğur Tanyeli ile Söyleşi* (İstanbul: Sel, 2022), 278.

kurguların bazılarından eleştirisini ne üzerinden sunduğu bağlamında ayrılır ve bu ayrılık, kanımca, Enisî'nin bu metni tercüme edip bastırmasında kendi düşünceleri ile paralelliği nedeniyle etkili olmuştur. Bu bağlamda *İnsanlarda Müsavat*, sosyalizmi sosyalist bir yönetim altında edinilen kişisel deneyimlerin kurguya aktarılması yoluyla eleştiren Ayn Rand'ın *Yaşamak İstiyorum*²⁹ ya da Chukovskaya'nın *Sofia Petrovna*³⁰ gibi eserleriyle benzeşmez. Öte yandan, *İnsanlarda Müsavat*, sosyalizmi ve Stalin Rusya'sını eleştiren *Hayvan Çiftliği*³¹ ile türdeş bir eser de değildir. Aslında her iki metinde de “eşitlik” kavramı metnin kurgulanması esnasında merkezi bir konumu haizdir. Lakin *Hayvan Çiftliği*, sosyalizm ve Stalin Rusya'sına yönelik eleştirisini fabl tarzı alegorik bir anlatımla sunarken tüm totaliter ve baskıcı rejimlere yönelik bir eleştiri görünümü sergiler. *İnsanlarda Müsavat* ise bir kurgu olmakla birlikte, doğrudan sosyalizme yönelik bir eleştiriyi açıkça dile getirir. Öyle ki, bu yapıyla edebî olanı feda edip bir tezli romana dönüşür. *İnsanlarda Müsavat* ile Rus yazar Zamyatin'in *Biz*³² isimli romanı arasındaki benzerlikler ise ayrı bir çalışmada incelenmeyi hak edecek derece ilginçtir. Evvelce de belirtildiği gibi *İnsanlarda Müsavat*'ın İngilizce orijinal metni Jerome K. Jerome'un 1891 tarihli *The New Utopia* isimli öyküsüdür. Zamyatin'in *Biz* isimli romanı ise 1921 tarihli olup 1924'te İngilizceye çevrilmiştir. *Biz* bir bilimkurgudur lakin romandaki *Tek Devlet*'te de insan ruhu ve sevgi duygusu totaliter bir yönetim aracılığıyla ortadan kaldırılarak insan makineleştirilmektedir. Her iki metinde de insanların artık isimle değil numaralarla anılması, hazzın yasaklanması ve beden bu bağlamda eziyete uğraması, çocukların devlet için üretilmesi, insanların tek tip kıyafet içinde gezmeleri gibi büyük benzerlikler söz konusudur. Keza her iki metinde de “eski” aşılımış bir ilkellik olarak tanıtılmaktadır. Yine her iki metinde de din tarihe gömülmüş, bir ihtiyaç olma özelliğini yitirmiş, yeni devlet düzeni dini de kapsayan bir yapı konumunda kutsallaşmıştır. Lakin *Biz* totaliter rejimi eleştiren bir distopya olma özelliği taşıırken, *İnsanlarda Müsavat*'ta distopik bir olay örgüsünden söz etmek güçtür. *Biz* elbette Zamyatin'in Rusya'daki kişisel deneyimleri doğrultusunda kaleme aldığı bir eserdir ve totaliter rejimleri ya da üstü kapalı olarak Sovyet Rusya yönetimini eleştiren diğer kurgu metinlerle hem benzeşir hem de bunların *Hayvan Çiftliği*, 1984, *Fahrenheit 451*, *Cesur Yeni Dünya* gibi dünya edebiyat kanonuna mal olmuş en ünlülerine ilham vermiştir. 1916-1917 yıllarında İngiltere'de bulunan Zamyatin'in 1891'de yazılmış *İnsanlarda Müsavat*'ı İngilizceden okuyup okumadığı en azından benim tarafımdan bilinmese de bu iki metnin karşılaştırmalı bir analizinin gelecek çalışmalarda ele alınması düşünülebilir. Son olarak *İnsanlarda Müsavat*, Türkiye'de özellikle Soğuk Savaş yıllarında örnekleri görülmeye başlayan, edebî kurgularda karakterler arası tartışmalar, zihin akışı, anlatıcı ya da yazarın doğrudan aktarımları gibi biçimlerde metne sızan sosyalizm ve komünizm eleştirilerinden³³ de bu ideolojileri memlekete yönelik bir

²⁹ Ayn Rand, *Yaşamak İstiyorum* (İstanbul: Pegasus, 2021).

³⁰ Lydia Chukovskaya, *Sofia Petrovna* (USA: Northwestern University Press, 1994).

³¹ George Orwell, *Hayvan Çiftliği* (İstanbul: Can, 2019).

³² Yevgeni Zamyatin, *Biz* (İstanbul: İthaki, 2012).

³³ Fatih Yaşlı, *Devlet, Düzen, Anarşi: Türkiye'de Edebiyat ve Antikomünizm* (İstanbul: Yordam Kitap, 2002).

tehdit olarak değil, liberal ideolojide insana tanınacağı savunulan haklara yönelik bir tehdit olarak görmesi ve göstermesi yönüyle ayrılmaktadır.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm zerine Düşünceler." *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)* içinde, hazırlayanlar Mete Tunçay ve E. J. Zürcher, 13-32. İstanbul: İletişim, 6. Baskı, 2011.
- Asiltürk, Baki. *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2020.
- Batur, Enis. *Alternatif: Aydın*. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2013.
- Birkan, Tuncay. *Dünya ile Devlet Arasında Türk Muharriri: 1930-1960*. İstanbul: Metis, 2019.
- Bora, Tanıl. *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim, 2017.
- Byron, Lord. *Sardanapal: Beş Perdelik Haile*. Çeviren Mehmed Enis (Yalkı). İstanbul: Hilmi Kitaphanesi, 1934.
- Chukovskaya, Lydia. *Sofia Petrovna*. USA: Northwestern University Press, 1994.
- Daşıoğlu, Yılmaz ve Mürsel Gürses. "Mehmed Enis Yalkı'nın Alman Ruhu Adlı Seyahatnamesine İmgebilimsel Bir Yaklaşım." *Turkish Studies*, (2012): 315-328. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4161>
- Enis, Mehmed. *Alman Ruhu*. İstanbul: Nefaset Matbaası, 1914.
- Enis, Mehmed. *Bir Denizcinin Avrupa Günlüğü -Avrupa Hatıratım-*. Çeviren N. Ahmet zalp. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.
- Enis, Mehmed. *İnsanlarda Müsavat: Sosyalistlerin Allah'ı*. İstanbul: Cihan Matbaası, 1924.
- Enis, Mehmed. *Maymunun Defteri*. Çeviren Selim Sürücü. İstanbul: Minber Matbaası, 1922. https://www.academia.edu/45608440/Mehmet_Enisinin_Maymunun_Defteri_adl%C4%B1_buluntu_kurgusu_2019_2021_seneleri_aras%C4%B1nda_Osmanl%C4%B1_cadan_%C3%A7evirdim
- Enis, Mehmed. *Tarihte Güzel Kadınlar*. İstanbul: Cihan Matbaası, 1925.
- Enis, Mehmed. *mide Doğru: Harabe-i Hanman zerinde*. İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya, 1912.
- Fındıklı, Erhan Berat. *Toplumsal Hafıza, Mimarlık, Tarih ve Kuram: Uğur Tanyeli ile Söyleşi*. İstanbul: Sel, 2022.

- İsimsiz. “Elli Yıldan Evvel Yazı Yazanlar.” *Vakit*, 18 Şubat 1943.
<https://www.gastearsiivi.com/gazete/vakit/1943-02-18/2>
- Koçu, Reşat Ekrem. “Bebek Feneri.” *İstanbul Ansiklopedisi*. 5: 2336. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1961.
- Lytton, Lord. *Pompei'nin Son Günleri*. Çeviren Mehmed Enisî (Yalkı). İstanbul: Hilmi Kitaphanesi, 1934.
- Mardin, Şerif. *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim, 14. Baskı, 2021.
- Meriç, Cemil. *Mağaradakiler*. İstanbul: İletişim, 1997.
- Mert, Hasan. “Osmanlı Subayı Mehmet Enisî'nin Avrupa İzlenimleri.” *Tarih İncelemeleri Dergisi* 22, no. 1 (2007): 63-76.
- Nazım, H. Polat. “İctihad.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ictimad--dergi> (20.12.2023).
- Orwell, George. *Hayvan Çiftliği*. İstanbul: Can, 2019.
- Parla, Jale. *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*. İstanbul: İletişim, 1990.
- Rand, Ayn. *Yaşamak İstiyorum*. İstanbul: Pegasus, 2021.
- Traverso, Enzo. *Geçmişini Kullanma Kılavuzu: Tarih, Bellek, Politika*. İstanbul: İletişim, 2023.
- Tunçay, Mete ve E. J. Zürcher. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik: 1876-1923*. İstanbul: İletişim, 6. Baskı, 2011.
- Tunçay, Mete. *Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1925)*. İstanbul: BDS Yayınları, 2000.
- Yaşlı, Fatih. *Devlet, Düzen, Anarşi: Türkiye'de Edebiyat ve Antikomünizm*. İstanbul: Yordam Kitap, 2002.
- Zamyatin, Yevgeni. *Biz*. İstanbul: İthaki, 2012.

Ek 1:

İngilizceden: Mehmed Enisî

İNSANLARDA MÜSAVAT
SOSYALİSTLERİN ALLAH'I

Sahip ve Naşiri:
Cihan Kitaphanesi Sahibi
Mihran

İstanbul - Ebussuud Caddesi Cihan Matbaası
1343 (1924)

İngilizceden:
İNSANLARDA MÜSAVAT
SOSYALİSTLERİN ALLAH'I³⁴

Son derecede faydalı bir akşam geçirdim. “Milli Sosyalist Kulübü”nde gayet ilerlemiş bazı dostlarla birlikte taam ettim (yemek yedim). Taamımız mükemmeldi: Trüfle doldurulmuş sülün bir şiir gibi nefisti. 49 markalı Château Lafite şarabı da tediye ettiğimiz (ödediğimiz) paraya layıktı, dersem onun da nefaseti hakkında artık söyleyecek söz kalmaz. Taamdan sonra sigara üzerine insanların müsavatı (eşitliği) ve sermayenin millileştirilmesi hakkında pek nafi (faydalı) münakaşaya giriştik. Ben bu mevzua dair çok söylemeğe muktedir değildim, çünkü daha bir çocukken hayatımı bizzat çalışarak kazanmayı icap ettirecek bir mevkide kalmış ve bu gibi içtimai meseleleri tetebbua müsait hiç vakit bulamamıştım. Lakin dostlarım, binlerce asır evvel daha onlar gelmeden evvel cihanın bütün hata ile devam edip gitmekte olduğunu ve nasıl şu bir kaç sene tarifinde dünyanın o hatasını düzeltmek istediklerini anlatıyorlarken ben gayet dikkatle dinliyordum.³⁵ Bütün cins-i beşerin müsavata nail olması,³⁶ evet her şeyde müsavat, istimlâk hususunda müsavat, mevkî ve nüfuzca müsavat, vezaiîçe müsavat, hâsılı bunun tabii neticesi (doğal sonucu) olarak saadet ve meserrette (sevinçte) müsavat olması bunların istihdaf ettikleri (hedefledikleri) şeydi.

Dünya baştanbaşa aynı cins insana aitti ve bunun için müsavaten (eşit olarak) taksim edilmeliydi. Her insanın sa'yı (emeği) bir mal ve mülk demektir, fakat kendisinin değil, ancak onu doyuran ve giydiren milli heyet-i mecmuanın. İşte bunun içindir ki o mal ve mülk de o sa'y da o kimsenin şahsi azametina değil, cins-i beşerin kudret ve servet kesbetmesine (edinmesine) hasrolunmalıydı (mahsus kılınmalıydı). Servet-i şahsiye, ekalliyetin (azınlığın) ekseriyeti (çoğunluğu) bağladığı bir içtimai zincirdir ve bir küçük hırsız zümresinin bütün heyet-i içtimaiyeden (toplumdan) onun semerat-ı mesaiyesini çalmakta kullandığı bir haydut pistoludur (tabancasıdır), bu, uzun zamanlardan beri onu kavramış olan ellerden alınmalıydı.

Beşeriyetin (insanlığın) terfî eden cezr (kök) ve meddini (uzayışını) bu ana kadar kemirmiş manalar mahiyetinde olan nüfuz ve rütbe gibi imtiyazat-ı içtimaiye (toplumsal ayrıcalıklar) artık

³⁴ Metni ilk okuyuşum çeviri amaçlı değildi. Çeviriye metni toplamda iki kez okuduktan sonra başladım. Metinde geçen bazı kelimelerin günümüzde daha yaygın kullanılan karşılıklarını metne parantez içinde ve ilgili kelimeyi takip edecek şekilde ekledim. Okumakta güçlük çektiğim kelimeler için internet kaynakları, Kamus-ı Türkî ve Redhouse'un Turkish and English Lexicon'unu kullandım. Yine de emin olamadığım az sayıda kelime için izleyen dipnotları düştüm. Metinde az da olsa imla hatası, devrik cümle, yazım yanlışı vb. sorunlar vardı. Okuma akışını bozmamak adına bunlara müdahale ettim ve ne yaptığımı ilgili dipnot yardımıyla açıkladım. Tüm çabama rağmen okuyamadığım birkaç kelime de oldu. Bunları da ilgili dipnotlarla belirttim. Tüm iyi niyet ve yoğun çabama rağmen metinde hatalar bulunması da olasıdır. Bunların sorumluluğu da elbette bana aittir.

³⁵ Nokta tarafımca eklenmiştir.

³⁶ Virgül tarafımca eklenmiştir.

bir tarafa süpürülmelidir. Nev-i beşer (insanlar) her neden ibaret olursa olsun mukadderatına doğru ilerlemekte isticial (acele) göstermelidir. Şimdiki gibi her insan kendisi için bir şey yakalamak azmiyle gayrimüsavi tevellüd (doğumdan eşitsizlik) ve talihin parçalanmış toprağı üzerinde serseriyane dolaşa dolaşa bayılmış bir hâlde kalmamalıdır. Böyle bir toprak üzerinde iyice tok olunarak ayaklarına bir yumuşak çemenzar (çimenlik) ve meşakkat çekenlerin ayakları için ise zalim taşlar hazırlanmıştır. İşte beşeriyet bu hâlden çıkmalı ve bir muntazam ordu hâlinde hak ve müsavatın düz hattı üzerinde yan yana yürümelidir.

Anamız olan arzın büyük memeleri bütün çocuklarını müsavi surette gıdalandırmalıdır. Ne aç kalan olmalı, ne de ifrat derecede her şeye malik olan bulunmalıdır. Kuvvetli bir kimse zayıf olandan daha ziyade kapmamalıdır; zeki olan zekâsından daha ziyade elde etmek planını tertip ve icra edememelidir. Arz insanındır. Servet ve bereketi de onundur; bütün insanlar arasında müsavi hisselerle taksim edilmelidir. İnsanların hepsi kavanin-i tabiiye ile müsavidirler (tabiat kanunları) ve kavanin-i insaniye ile de müsavi olmalıdırlar. Adem-i müsavat (eşitliğin yokluğu) sefaleti, cinayeti, günahı, menfaatperestliğı, kibir ve gururu, riyayı doğurur. İnsanların müsavat-ı tammeye (tam eşitliğe) malik oldukları bir alemde fenalığa temayülat (eğilim) mevcut olamaz ve necabet-i tabiiyemiz (doğal soyluluğumuz) kendini koruyabilir. Bütün insanların müsavata nail oldukları zaman dünya cennet olur ve Allah'ın tezlil edeceğı (hor göreceğı) hâkimiyet-i mutlakasından (sınırsız hükümlerlik) azade kalır.

Kadehlerimizi kaldırdık, müsavat, mukaddes müsavat şerefine içtik ve garsonu çağırdık, bize yeşil şartröz ve daha sigara getirmesi emrini verdik. Evime pek mütefekkir döndüm. Bir müddet uyumadım. Bana gösterilen bu yeni âlem hülyasını düşündüm. Eğer benim sosyalist dostlarımın tasavvurları husule gelseydi ne latif bir hayat vücut bulacaktı. Artık bu yek diğere karşı mücadele ve sa'y (çalışma) olmayacaktı. Artık kıskançlık bitecekti. Artık inkisar-ı hayal (hayal kırıklığı) kalmayacaktı. Artık zaruret korkusu hitama erecekti (son bulacaktı).

Sonra bu mütalaa intizamını kaybederek zail oldu ve uyudum. Uyandığım zaman kendimi, bir yüksek ve şetaretsiz oda içinde, bir cam muhafaza altında buldum. Başımın üzerinde bir levha vardı. Döndüm, okudum. Okuduklarım işte şunlardı:

Uykuda Bir Âdem

“Devir: 19. Asır”

“Bu âdem, 1899 büyük içtimai ihtilalından sonra Londra'da bir hane (ev) içinde uykuda bulunmuştur. Hanenin sahibi olan kadından alınan malumata göre o bulunduğu zamandan on seneyi müteceviz (aşkın) bir zaman-ı evvelden beri uyumaktadır. Kadın, onun ismini unutmuş. Fenni maksatlar için onu uyandırmamaya karar verildi ve ne kadar müddet uyuduğu tamamiyle görülmek için 1900 senesi şubatının on birinci günü “Garaip Müzesi”ne³⁷ (Museumo Curusities) konuldu. Hava deliklerine su dökmeleri ziyaretçilerden rica olunur.”

³⁷ Basılı metinde burada iki kez iyelik eki kullanılmıştı. Düzelti tarafıma aittir.

Yanı başımdaki bir mahfazada bulunan içleri doldurulmuş kertenkeleleri tanzim etmekle meşgul zeki bakışlı bir ihtiyar âdem geldi, üzerimdeki kapağı kaldırdı ve sordu:

-Nasılsınız? Hiçbir şey sizi rahatsız etti mi?

Cevap verdim:

-Hayır... Ben, kâfi derecede uyku uyuduğumu hissettiğim zaman daima böyle uyanırım. Bu hangi asırdır?

İhtiyar adam dedi ki:

-Bu yirmi dokuzuncu asırdır. Siz tamam bin sene uyudunuz.

Cevap verdim:

-Ah, ala! Onun için her şeyi daha iyi hissediyorum.

Masadan aşağıya inerek devam ettim:

-Başka bir yerde yattığıma benzer hiçbir şey yok...

Ben, mahfaza içinde benim yanıma konulmuş olan melbusatımı (giysilerimi) giymek için ilerlerken ihtiyar âdem dedi:

-Ben onu alıyorum. Sen mutad olan (alışılmış) şeyi yapacaksın. Şehri dolaşmak ve vukua gelmiş olan tebdilat (değişim) hakkında vakıa olacak suallerinize ve mütecessisane (meraklı) beyanatınıza cevap verilmek için bana ihtiyacınız var mı?

Cevap verdim:

-Evet, farz ediyorum ki yapmaya mecbur kaldığım şey budur.

İhtiyar mırıldandı:

-Ben de böyle zannederim. Geliniz, haydi bunu yapıp bitirelim.

Odadan çıktık. Merdivenlerden aşağıya inerken dedim ki:

-Ala, şimdi her şey yolunda mı?

İhtiyar cevaben sordu:

-Yolunda olan her şeyden maksadınız nedir?

Cevap verdim:

-Dünya! Dostlarımdan birkaçı; ben yatmaya gitmeden evvel dünyayı parça parça edeceklerini ve sonra onu yeniden temiz bir hâlde tertip eyleyeceklerini (düzenleyeceklerini) söylüyorlardı. Bu müddet zarfında her şeyi yoluna koyabildiler mi? Şimdi herkes müsavata nail oldu mu? Günah, keder, bütün bu gibi şeyler ortadan kalktı mı?

Rehberim cevap verdi:

-Oh, evet. Şimdi her Şeyi yolunda bulacaksınız. Siz uyumakta iken biz ahvali ıslah için çok çalıştık. Şimdi bu arzı mkemmelm bir hâle koyduğumuzu söyleyebilirim. Hiç kimsenin hata yapmasına, divanelik etmesine müsaade verilmez. Müsavata gelince kutup³⁸ kurbağası bile bizim kadar ona mazhar değildir (sahip değildir). Zannıma kalırsa rehberim iyice kaba, bayağı konuşuyordu; fakat onu muateb³⁹ tutmayı (azarlamayı) istemiyordum.

Şehre gittik. Pek temiz ve pek sessizdi⁴⁰; numaralarla işaret edilmiş sokaklar, yekdiğerini zaviye-i kaimeler (dik aılar) teşekkül edecek surette kat ederek uzayıp gidiyor ve tamamıyla aynı manzara irae ediyordu (gösteriyordu). Etrafta hiç atlar ve arabalardan eser yoktu. Bütün ticaret ve gelip geçenler elektrik arabalarıyla sevk ve icra olunuyorlardı. Tesadüf ettiğimiz insanlarda hep aynı sknet aynı ağır ifade-i vechiye (yüz ifadesi) vardı ve o kadar yekdiğerlerine benziyorlardı ki bunları(n)⁴¹ aynı ailenin azaları (olduğu) zannında bulunulabilirdi. Bunların her biri, rehberimin de giymiş olduğu gibi buz rengine pantolonla yine buz rengine ve boyun kısmında sıkıca dğmelenmiş ve bir kemerle beraber bele rabtolunmuş (sabitlenmiş) gömlek giyiyorlardı. Her erkek temiz tıraş edilmişti ve siyah saa malikti.

Sordum:

-Bunların hepsi ikiz mi?

Rehberim cevap verdi:

-İkiz mi? Hayır! Size bu zannı veren nedir?

Cevaben dedim ki:

-Hepsi yekdiğerinin aynı görünüyor ve hepsinin saçları siyah!

Arkadaşım malumat verdi:

-Oh, bu sa için kabul edilmiş resmi renktir. Eğer bir demin saçı tabiiyeten (doğal olarak) siyah değilse siyaha boyamak mecburiyetindedir.

Sordum:

-Ne için?

³⁸ Burada bir kurbağadan bahsedildiği kesin olmakla birlikte bunun kutup kurbağası mı, kâtip kurbağası mı, yoksa kateb kurbağası mı olduğunu anlayamadım. Kutup kurbağası diye bir hayvanın bulunması nedeniyle bu Şekilde okudum.

³⁹ Yazımı uymasa da, yazarın burada ‘‘muhatap tutmayı’’ demek istemesi ve bir yazım yanlışı olması da muhtemeldir.

⁴⁰ Noktalı virgül tarafımca eklenmiştir.

⁴¹ Metinde parantez içinde belirtilen harf ve kelimeler tarafımca eklenmiştir, orijinal metinde eksik oldukları zannıyla ekledim.

İhtiyar adam biraz kızarak:

-Ne için mi? dedi, işte şimdi bütün erkeklerin müsavata riayetleri muhafaza olunduğunu anladınız zannettimdi. Eğer bir erkek veyahut bir kadının diğerleri siyah saçlı kalmak mecburiyetinde iken, altın gibi parlak saçlarla kurum satmasına müsaade edilmiş olsaydı bizim müsavatımız neye yarardı? İnsanlar, bu mesut günlerde yalnız müsavatı istihsal etmediler, fakat mümkün olabildiği kadar da müsavi gözükmeyi temine muvaffak oldular. Bütün erkekler temiz tıraş olurlar ve hem erkekler, hem de kadınlar aynı boyda kesilmiş siyah saçlar taşırlarsa bir dereceye kadar tabiatın sehivlerini (kusurlarını) tashih etmiş (düzeltmiş) olmaz mıyız?

Sordum:

-Neden siyah?

Bunun sebebini bilmediğini, fakat karar verilen rengin bu olduğunu söyledi.

Yine sordum:

-Bu renge kimin tarafından karar verildi?

Rehberim, bu sualim üzerine sanki tazarru ve münacatta (dua ve yakarıştta) bulunur gibi şapkasını kaldırarak ve gözlerini aşağıya eğerek cevap verdi:

-Ekseriyet (Majority) tarafından!...

Daha ilerilere doğru yürüdük ve birçok kimseleri geçtik.

Dedim ki:

-Bu şehirde hiç kadın yok mu?

Rehberim beyan-ı taaccüple (şaşkın bir şekilde)

-Kadın mı!? Şüphesiz kadınlar da mevcut. Onların yüzlercesinin yanından geçtik.

-Öyle zannederim ki eğer bir kadın görmüş olsaydım tanıyacaktım; fakat bunlardan hiçbirine tesadüf ettiğimizi hatırlayamıyorum.

Rehberim, bu mütalaam (görüşüm) üzerine, nazar-ı dikkatimi bize yakın bulunan ve aynıyla resmi yüz⁴² pantolon, gömlek giymiş olan iki kimseye celbe çalışarak:

-İşte iki kadın! dedi. Sordum:

-Onların kadın olduğunu nasıl tanıyorsunuz?

-Nasıl mı? Herkesin yakası üzerindeki madenden numaraları görmüyor musunuz?

⁴² Bu kısmı okumakta zorlandım ve en makul bulduğum şekilde çevirdim. Cümlede vurgulanmak istenen bireylerin tek tip kıyafet içerisinde gezinmeleridir.

-Evet, bunları görerek ne kadar çok polis memurunuz var zannına düşmüştüm ve polis olmayanların nerede bulduklarını taaccüple (şaşkınlıkla) dşnyordum.

-Pekâlâ, ift numaralar kadınları, tek numaralar erkekleri gösteriyor.

-Dedim ki:

-Ne kadar basit, öyle zannediyorum ki biraz meleke kesbettikten (yetenek kazandıktan) sonra bir bakışta kadın mı erkek mi syleyebiliyorsunuz.

-Oh... Evet.

Bir müddet skt içinde yürüdük ve sonra sordum:

-Ne için her ferdin bir numarası var?

Arkadaşım cevap verdi:

-O numarayla kendisini tefrik etmek (ayırt etmek) için.

-Öyleyse insanların ayrıca isimleri yok?

-Hayır, yok.

-Ne için?

-Oh! İsimlerde pek çok müsavatsızlık vardı. Bazı kimseler ‘‘Mont-Moranis’’ tesmiye olunuyorlardı (adlandırılıyorlardı) ve demircileri kendilerinin aşağılarında veriyorlardı. ‘‘Smith’ler’’ de ‘‘John’lar’’la karıştırıldıklarından haz etmiyorlardı. İşte buna binaen her iki sınıfı da bu mşklattan kurtarmak için bütün isimleri ilga etmek (kaldırmak) ve herkese bir numara vermek taht-ı karara alındı (kararlaştırıldı).

-‘‘Smith’ler’’le ‘‘Mont-Moranis’ler’’ tebaadan değil midirler?

-Evet; fakat ‘‘Smith’ler’’ ve ‘‘John’lar’’ekseriyet içindedirler.

-Birler ve ikiler, erle drtlere yukarıdan aşağıya doğru bakmadılar mı? Ve bu hâl bütün numaralar için de vakıa değil mi?

-Evet; ilk günleri bu hâl vukua geldi. Fakat servetin ilgasından sonra numaralar kıymetlerini kaybettiler, yalnız sanayi işlerinde ve ifte akrostiklerde müstesnadır. şimdi 100 numarası, 1.000.000 numarasına karşı kendini faik (stn) bir mevkide addedemez.

Kalktığım zaman, müzede vesait-i mnasiye (uygun araçlar) bulunmadığından, yıkanmamıştım ve şimdi biraz vücudumda hararet ve kir hissetmeğe başladığımdan sordum:

-Bir yer bulup da yıkanabilir miyim?

-Hayır, yıkanmamıza müsaade yoktur. Saat dört buçuğa kadar beklemeğe mecbursunuz. O vakit çay için yıkanacaksınız.

Bağırdım:

-Böyle yıkanmayı kim emretti?

-Hükümet.

-Herkesin istedikleri zaman yıkanmalarına müsaade edildiği hâlde müsavatın muhafazası mümkün olamayacağı kanaatinde bulduklarını da söyledi. Bazı kimseler günde üç-dört defa yıkandığı hâlde diğerlerinin bir sene nihayetinden diğer seneye kadar sabun ve suya el sürmemiş olacaklardı. Ve bunun neticesi olarak “temiz” ve “kirli” namlarıyla iki ayrı sınıf bulunacaktı. Bu suretle bütün eski garz ve husumet canlanmaya başlayacaktı. “Temiz” sınıf “kirli” sınıfı hakir görecekti, “kirli” sınıf “temiz” sınıftan nefret edecekti. İşte buna binaen hükümet, bu nifakı hitama erdirmek için, yıkanmak meselesinin hâlini kendi deruhte etti (üstlendi) ve şimdi hükümetin resmî memurları tarafından herkes günde iki defa yıkanır. İmtiyazlı yıkanma taht-ı memnuiyete alınmıştır (yasaklanmıştır).

Dikkat ettim ki geçtiğimiz yerlerde hane yoktur, yalnız hepsi aynı şekil ve cesamette (büyüklükte), büyük bloklardan müteşekkil kışla gibi binalar mevcuttu. Ara sıra bir köşede böyle bir binaya tesadüf ediyorduk. Üzerinde şöyle yaftalar bulunuyordu: Müze, Funün Akademisi, Sanayi Sergisi, Mükâleme Mektebi, ... ilh.; fakat hiçbir hane göremiyorduk.

Sordum:

-Bu şehirde hiç kimse yaşamaz mı?

O cevap verdi:

-Divanece sualler soruyorsunuz. Namusum üzerine yemin ederim ki divanece sualler. Halkın nerede yaşadığını zannediyorsunuz?

-Tam ben de bunu düşünüyordum. Hiçbir tarafta hane göremiyorum.

Dedi ki:

-Bizim hanelere ihtiyacımız yoktur. Sizin zannettiğiniz gibi hanelere... Şimdi biz sosyalistiz. Bir arada uhuvvet (kardeşlik) ve müsavat içinde yaşıyoruz. Şu gördüğümüz “blok”larda yaşıyoruz. Her blok, bin hemşerimizin yatacak yerini tayin eder. Ve her odada yüz adet olmak üzere bin yatağı havidir. Banyo odaları, tuvalet odaları da bu nispet üzere tertip olunmuştur. Büyük yemek salonu ve mutfakları vardır. Her sabah saat yedide çan çalınır. Herkes kalkar ve yatağını kaldırıp bağlar. Yedi buçukta tuvalet odalarına giderler, yıkanır, tıraş olurlar ve saçlarını yaparlar. Saat sekizde umumi taam salonunda kahve altları verilir ki buluşa ermiş her bir hemşeri için yüz kırk dirhem yulaf çorbasıyla yetmiş dirhem sıcak süttten ibarettir. Biz şimdi hepimiz şiddetli “vejetaryeniz” yani sebzevatla (sebze) tayiş ederiz (yaşarız). Geçen asırda “vejetaryen” rey (oyu; fikri) pek çok arttı, teşkilatı pek mükemmel olduğundan şu son elli zarfında bunlar her intihapta (seçimde) reylerini kabul ettirmeye muktedir oldular, saat birde diğer bir çan çalınır ve halk taama döner ki bu da fasulye ile haşlanmış meyveden ibarettir, haftada iki defa puding denilen tatlı ve cumartesi

günleri de onla üzüm ve böğürtlenden yapılmış puding verilir, saat beşte çay vardır ve saat onda ziyalar (ışıklar) söndürölür, herkes yatmaya gider, biz hep müsaviyiz ve kâtip ile süprüntücü (eskici), tenekeci ile eczacı hep birlikte uhuvvet (kardeşlik) ve hürriyet içinde aynı şerait (şartlar) altında yaşıyoruz, erkekler şehrin bu tarafındaki “blok”larda yaşıyorlar, kadınlar da şehrin diğer tarafında.

Yine rehberime sordum:

-Müteeħhil (evlenmiş) olanlar nerede hıfz olunuyorlar (saklanıyorlar)?

-O cevap verdi:

-Oh, müteeħhil çiftler yoktur. İki yüz sene var ki teeħhölü (evlenmeyi) ilga ettik. Malumunuzdur ki teeħhöl hayatı, bizim sistemimizle asla muvafık (uygun) bir tarzda çalışamadı. Biz aile hayatını tamamıyla onun meyil ve istidadı nokta-i nazarından (bakış açısından); sosyalistliğe muhalif bulduk. Erkekler, hükümetten ziyade zevcelerine ve ailelerine fikren alaka duyuyorlardı; idare-i umumiyenin menafinden (faydasından) ziyade, kendi sevgili çocuklarının muhitlerine müfit (faydalı) olmak için çalışmak istediler. İnsaniyetin mukadderatından ziyade çocuklarının istikbali için ihtimam gösterdiler. Muhabbet ve kan rabıtalrı, erkekleri bir bir büyük insaniyet kitlesi yerine küçük küçük gruplara çabucak bağlayıveriyordu. Cins-i beşerin terakkisini (ilerleyişini) düşünmeden evvel, erkekler kendi hısımları ve akrabalarını düşünüyorlardı ve ekseriyetin en fazla mesudiyeti (mesutluğu) için çalışacakları yerde kendilerine yakın ve aziz olan birkaç kişinin mesudiyeti için çalışıyorlardı. Erkeklerle kadınlar gizlice para biriktiriyorlar,⁴³ çalışıyorlar ve sevgililerine bazı küçük⁴⁴, fevkalade meserret (sevinç) hediyeleri vermek için kendilerini saklıyorlardı. Muhabbet erkeklerin kalplerinde ikbalperestlik seyyiesini (ikbalden umudu olma kötölüğünü) tahrik ediyordu. Onlar kadınların tebessümlerini kazanmak için seviyorlardı ve arkalarında evlatlarının gururlarını temine hadım bir nam bırakmak için kendilerini seviye-i umumiyenin fevkine çıkarmak esbabını taharri ediyorlardı (araştırıyorlardı). Bütün halkı ihtiramkarane (saygıyla) kendilerine baktırmak ve kendilerini buldukları mevkilerin fevkine çıkararak mazhar-ı hürmet ve şeref etmek ve yaşın tozlu yollarında bulunanlardan daha ziyade derin bir iz bırakmak için bazı icraatta bulunmak istiyorlardı. Sosyalistliğin kavaid-i esasiyesi (ana kaideleri) her gün istihkar ediliyor (küçümseniyor), muhalefete uğruyordu.⁴⁵ Her hane, “menafi-i ferdiye - Individualism” mesleği ve “şahsiyet -personality-⁴⁶” propagandası için bir ihtilalcı merkez hâlini aldı. Her aile ocağının hararetinden ve arkadaşlıkla istiklalden, hükümet-i umumiyeiyi sokacak ve erkeklerin efkârını zehirleyecek engerekler yetişti. Müsavat usulleri açıktan açığa inkâr olunuyor, muhalefete uğruyordu. Erkekler, bir kadını sevdikleri zaman onu diğer kadınların fevkinde zannediyorlar ve bu fikirlerini saklamak için müşkülatla ihtiyar-ı zahmet eyliyorlardı (zahmet çekiyorlardı). Seven kadınlar ise zevcelerini diğer erkeklerden daha akıllı,

⁴³ Virgül tarafımca eklenmiştir.

⁴⁴ Virgül tarafımca eklenmiştir.

⁴⁵ Nokta tarafımca eklendi.

⁴⁶ Basılı metinde Latin harfleri ile “personality” yazmaktadır.

daha cesur ve daha iyi itikadında bulunuyorlardı (sanıyorlardı). Valideler, çocuklarının her vecheyle diğer çocuklara faik olduklarına ait taşıdıkları fikirlere geliyorlardı. Çocuklar da kendi ana ve babalarını dünyada en iyi ana ve babalar zannetmek gibi menfur (sevimsiz) zuumlarda (yanlış inançlarda) bulunuyorlardı. Meseleye hangi nokta-i nazardan bakarsanız bakınız, (aile) bizim düşmanımız olduğu anlaşılıyor. Bir adamın latif bir zevcesi ve hoş tabiatlı çocukları vardı; onun komşusu da ters tabiatlı bir kadınla izdivaç etmişti. On bir şamatacı ve ahlaksız çocuğun pederiydi. Şimdi söyleyiniz, müsavat nerede kaldı? Dahası var:⁴⁷ Nerede aile mevcutsa orada meserret ve keder melekleri dolaşır ve hatta mücadele eder. Meserret ve keder bulunan bir âlemde ise müsavat yaşayamaz. Bir küçük kulübenin yanında, geceleyin bir erkekle bir kadın ağlayarak duruyor. Bu mütevazı binanın diğer tarafında bir sarışın, güzel çift el ele vermiş oldukları hâlde vakur çehreli çocuklarının ahmakça yaptığı maskaralıklara gülüyorlar, zavallı müsavat bunu mu yapacaktı? İşte bu gibi şeylere müsaade edilemezdi. Biz gördük ki muhabbet, her hususta bizim düşmanımızdır. O, müsavata gayrimümkün hâle koydu. O; arabasında meserreti, ıstırabı, sulhu ve felaketi beraber getirdi. O, erkeklerin imanını bozdu. O, insaniyetin mukadderatını tehlikeye soktu. İşte bunun içindir ki biz onu ve bütün icraatını ilga ettik. Şimdi artık izdivaçlar yoktur ve buna binaendir ki aile rahatsızlıkları da bitaraf olmuştur. Muhabbet olmayınca keder de yoktur; buseler kalkınca gözyaşları da bitmiştir. Hep birlikte müsavat içinde yaşıyoruz. Meserret ve ıstırabın verdiği üzüntülerden azadeyiz.

Bu malumatı veren rehberime dedim ki:

-Böyle pek sulh ve sükûn içinde yaşanılmış olmalıdır; fakat bana söyleyiniz tamamıyla fenni nokta-i nazardan sual soruyorum: Erkeklerle kadınların ihtiyacatını (ihtiyaçlarını) nasıl temin ediyorsunuz?

O; cevap verdi:

-Oh, bu kâfi derecede basittir. Siz, gündüzün (gündelik); at ve inek ihtiyacatınızı nasıl tedarik ediyordunuz? İlbaharda hükümetin ihtiyaç gösterdiği kadar çocuk hazırlanır ve nezaret-i tubbiye altında dikkatle terbiye edilir. Bu çocuklar doğdukları zaman, muhabbet-i mâderane (anne şefkati) tesirinden kurtarmak için hemen validelerden alınır ve on dört yaşına gelinceye umumî çocuk terbiyehanelerine ve mekteplere verilir. Sonra bunlar, hükümetin resmî müfettişleri tarafından muayene olunurlar. Bunların hangi sanata elverişli olduklarını müfettişler tayin ederler ve buna göre çırak sınıfına nakil olunurlar. Yirmi yaşına gelince “Hemşeriler” sınıfına geçerler ve intihab reyî için hak kazanırlar (seçme hakkı kazanırlar). Erkeklerle kadınlar arasında ne yapılmış ise hiçbir farkı yoktur. Her iki cins de müsavatın imtiyazatından müstefit olacaktır (ayrıcılıklarından faydalanacaktır).

Sordum:

-Bu imtiyazat ne gibi şeylerdir?

⁴⁷ İki nokta üst üste tarafımca eklenmiştir.

O cevap verdi:

-İşte bütün bu size söylediklerim.

Millerce mesafe gezindik, fakat bu, büyük blokların teşekkül ettikleri mütevali (ardışık) sokaklardan başka bir şey görmedik.

Dedim ki:

-Bu şehirde dükkân ve mağaza yok mudur?

Cevap verdi:

-Hayır, bizim dükkânlara ve mağazalara ne ihtiyacımız var? Hükümet bizi besliyor, melbusatımızı veriyor, meskenlerimizi temin ediyor, hasta olursak tedavimize bakıyor, bizi yıkıyor, giyindiriyor, mahsulâtımızı kesiyor ve bizi ölünce gömüyor. Dükkânlarla ne yapabiliyorduk?

Yürümekten yorgunluk hissetmeye başladım ve dedim:

-Bir şey içmek için gidecek bir yer yok mu?

Rehberim dedi ki:

-Bir şey içmek mi? Bu ne demek? Taamımızla (yemeğimizle) yarım “pint”lik kakaomuz. Bunu mu murat ediyorsunuz (arzuluyorsunuz)?

Maksadımı buna anlatmayı müsavata mugayir (eşitliğe aykırı) buldum. Eğer söyleseydim beni anlamayacağı şüphesizdi. Bunun için dedim ki:

-Evet onu murat ettim.

Biraz ileride pek güzel görünen bir âdemi geçtik ve dikkat ettim ki onun yalnız bir kolu var, sabah cevelanında da (gezisinde de) yine tek kollu iki üç iri vücutlu âdem nazar-ı dikkatimi celp etmişti. Rehberime bunlardan bahsettim. O, malumat verdi.

-Evet, ne vakit bir âdem vasati cesamet ve kuvvetin pek ziyade fevkinde olursa müsavati temin için onun bacaklarından veyahut kollarından birini keseriz şu görüldüğü veçheyle vücudundan bir parça kıta’ ederiz (keseriz). Malumunuzdur ki tabiat, eşyanın hal-i hazırda tatbikinde bir parça geridir; fakat biz onu düzeltmek için mümkün olanı yapıyoruz.

Dedim ki:

-Zannederim onu -tabiatı- ilga edemezsiniz.

Cevap verdi:

-Tamamıyla edemeyiz. Ancak muktedir olabildiğimizi yapma(yı) arzu ediyoruz.

Biraz sonra, affedilebilir bir gururla, ilave etti:

-Fakat epeyce şeyler yaptık.

Dedim ki:

-Müstesna derecede zeki olan bir âdem hakkında nasıl muamele olunuyor? Ona ne yapıyorsunuz?

Cevap verdi:

-Bu hususta çok zahmet çekmedik. Çok zaman oluyor ki dimağ (akıl) kuvvetinin teşkilinde herhangi bir tehlikeye tesadüf etmedik. Ne vakit müsavatı ihlal edecek yüksek bir dimağa tesadüf edersek başın üzerine bir ameliye-i cerrahiye (cerrahi müdahale) yaparak dimağı yumuşatırız ve vasatı seviyeye indiririz.

Bu ihtiyar adam şu mütalaayı da dermeyan etti (ortaya attı).

-Âli derecede bulunan dimağları seviye-i mütevassıtaya (orta dereceye) indirecek yerde aşağı seviyede bulunanları yükseltmeğe muktedir olamayışımızın şayan-ı terahhum (acınası) olduğunu bazen düşündüm, fakat şüphesiz bu mümkün değildir.

Bu âdemlerin aza-i vücudunu (uzuvlarını) kesmek ve bazı ameliyelerle seviyelerini aşağılatmak doğru bir şey midir?

O dedi ki:

-Şüphesiz doğrudur.

Cevap verdim:

-Bu mesele hakkında şüphenizi tamamıyla gidermiş gibi görünüyorsunuz. Ne için “şüphesiz doğrudur” diyorsunuz?

-Çünkü “ekseriyet - majority-” tarafından yapılmıştır.

Sordum:

-Bunu ona doğru yaptıran nedir?

Rehberim cevap verdi:

-Çünkü bir “ekseriyet” hata yapmaz.

-Ah! Vücutları kesilen kimseler de böyle mi düşünüyor?

Bu sualime şüphesiz taaccüp ederek (şaşkınlığa düşerek) dedi ki:

-Onlar! Oh, biliyorsunuz ki onlar ekalliyette kalıyorlar.

-Evet, fakat “ekalliyet” de kendi kolları, bacakları, kafaları için sahib-i haktır (hak sahibidir), değil mi?

Cevap verdi:

-Bir “ekalliyet”in hukuku yoktur.

Dedim ki:

-Eğer siz burada tamamıyla ekseriyete ait olarak yaşamak istiyorsanız doğrudur, öyle değil mi?

-Evet, halkımızın çoğu bu fikirde. Bu fikrin daha muvafık bulunduğuna kanidirler. Şehri bazı cihetlerce eğlencesiz bulduğumdan şu manzarayı biraz değiştirmek için kırlara doğru gidip gidemeyeceğimizi rehberime sordum.

O cevap verdi:

-Oh, evet, şüphesiz.

Fakat benim bu meseleye çok ehemmiyet (önem) vermekte olduğumu o düşünmüyordu.

Hemen dedim ki:

-Oh, fakat ben yatmağa gitmeden evvel kırlar ne kadar güzel bir hâlde idi! Büyük ağaçlar, otlar, rüzgârla dalgalanan çayırlar ve pembe renklerle süslenmiş köy kulübeleri vardı ve...

İhtiyar adam sözümü keserek:

-Oh, biz hepsini değiştirdik. Şimdi yalnız bir büyük çarşı bahçesi vardır. Yekdiğerine amûden (dikine) yapılmış yollara ve kanallara taksim edilmiştir (bölünmüştür). Nerede olursa olsun şimdi arazide güzellik yoktur. Biz güzelliği ilga ettik. O, bizim müsavatımızı ihlal ediyordu. Bazı kimselerin latif manzaralı yerlerde yaşamaları ve bazılarının da çöl gibi mahsulsüz yerlerde ömür geçirmeleri iyi değildi. İşte bunun içindir ki şimdi biz her tarafı ziyadesiyle yekdiğerine benzer bir güzelliğe ifraz ettik (parselledik). Hiçbir yer yoktur ki başka bir yere tahakküm edebilsin.

Sordum:

-Bir insan başka bir yere hicret edebilir mi? Herhangi bir yere olursa olsun, beis yok...

Arkadaşım cevap verdi:

-Oh, evet, eğer arzu ederse hicret edebilir; fakat ne için; bütün arazi, bütün memleketler yekdiğerinin aynıdır. Bütün dünya şimdi bir cins halktan ibarettir. Bir lisan, bir kanun, bir hayat!

Sordum:

-Başka yerde hiçbir tebdil, hiçbir değişme yok mudur? Eğlence için, tatil için ne yapıyorsunuz? Tiyatrolar var mıdır?

Rehberim cevap verdi.

-Hayır, yoktur. Biz tiyatroları da ilgaya mecbur kaldık. Tiyatroculuğa ait kabiliyet, bizim müsavat esaslarımızı kabule tamamıyla gayri muktedir göründü; çünkü her aktör, kendini dünyada en iyi, en mahir ve birlikte buldukları başkalarının çoğuna faik zannediyordu. Bilmiyorum, sizin gününüzde de böyle miydi?

Cevap verdim:

-Tamamıyla aynı; fakat biz buna ehemmiyet vermiyorduk.

Rehberim dedi ki:

-Ah! Biz ehemmiyet verdik ve bunun neticesi olarak tiyatroları kapadık. Bundan maada (ayrıca), bizim “Beyaz Kordelya (kurdele) İntibah Şirketi”miz, bütün eğlence mahallerinin ahlaksızlıklarla dolu ve tezlil edici olduğunu söyledi ve çok nüfuzlu ve faal olduğundan kendi nokta-i nazarlarında hemen ekseriyeti kazandı. İşte böylece bütün eğlenceler men olundu.

Dedim ki:

-Kitap okumanız için müsaade ediyorlar mı?

O cevap verdi:

-Yazılmış ve yazılacak çok şey yok ki. Malumunuzdur ki yaşadığımız hayat mükemmeldir. Artık dünyada hata, keder, meserret, ümit, aşk ve felaket kalmadı. Her şey son derecede intizam ve ferahat dâhilinde olduğundan hakikat hâlde yazılacak hiçbir şey yoktur. Şüphesiz, beşeriyetin mukadderatı (kaderi) müstesnadır!...

Dedim ki:

-Doğrudur! Dediklerinizi anlıyorum, fakat eski eserleri, klasikleri ne yaptınız? Şekspir’iniz,’nuz⁴⁸, Tagore’niz vardı ve benim de yarı fena olmayan bir iki eserim mevcuttu. Bütün bunları ne yaptınız?

Cevap verdi:

-Oh, biz bütün eski eserleri yaktık. Onlar, eski ve yanlış malumat ile doluydu. İnsanların yalnız esir oldukları ve yük hayvanatı mevkiinde buldukları meşum (uğursuz), melun zamanların mugalâtalrı (safsataları) ile doluydu.

Rehberim, kısmen aynı sebeplerden ve kısmen de şimdi pek büyük nüfuz ve kuvveti olan (Beyaz Kordelya İntibah Şirketi) tarafından mugayiri ahlak (ahlaksızca) görülmesinden dolayı hep yağlı boya levhaların ve heykellerin de tahrip edilmiş olduklarını söyledi.⁴⁹ Müsavat esaslarının harabiyatını intaç etmekte olduğuna binaen (eşitlik esaslarının zarar görmesine sebep olduğundan)

⁴⁸ Yazar burada birtakım ünlü edebiyatçıların isimlerini saymaktadır ve okunamayan bu isim de büyük ihtimalle Türkiye dışından bir büyük muharrir ismidir.

⁴⁹ Basılı metinde burada virgül kullanılmıştı. Cümle çok uzun olacağından nokta ile kestim.

bütün sanayi (sanatlar) ve edebiyat da men edilmişti, çünkü bunlar insanı düşündürüyorlardı ve düşünen insanların ise düşünmek istemeyenlerden daha ziyade istidat (yetenek) ve zekâları artıyordu. Düşünmek istemeyenler ise bittabi (haliyle) bunlara muarız (karşıt) bulunuyorlar ve (Ekseriyet)'e dâhil olduklarından ihtiraslarını dermeyan ediyorlardı. Rehberim, aynı mülâhazaya mebni (aynı düşünceden ötürü) spora ve oyuna da müsaade edilmemekte olduğunu bildirdi; çünkü sporla oyun rekabete sebebiyet veriyor, rekabet ise müsavatsızlığa sevk ediyordu.

Ben dedim ki:

-Hemşerileriniz günde ne kadar zaman çalışıyorlar?

O cevap verdi:

-Üç saat. Bundan sonra günün bakiyesi (kalanı) tamamıyla bize ait.

-Ey, günün yirmi bir saatini ne yapıyorsunuz?

-Oh, istirahat ediyoruz.

-Ne! Yirmi bir saat hep istirahat için mi?

-İstirahat, düşünmek ve konuşmak için.

-Neye dair düşünür ve konuşursunuz?

-Oh! Oh! Eski zamanlarda ne kadar ıstıraplı hayat geçirilmiş olduğuna ve şimdi bizim ne kadar mesut ömür geçirdiğimize ve... Oh... Ve beşeriyetin mukadderatına dair.

-Beşeriyetin mukadderatından hiç bezginlik duymaz mısınız?

-Çok değil.

-Ve ondan ne anlarsınız? Beşerin mukadderatı(nın) ne olduğunu zannedersiniz?

-Oh! Mukadderattan maksat, bizim şimdi olduğumuz hâlde, yalnız biraz daha fazla, her fert biraz daha ziyade müsavi ve elektrikle daha fazla şeyler yapılarak ve her insan birbirine iki reye sahip olarak devam etmektir, ve...

-Teşekkür ederim. Arzunuzun yerine gelmesini temenni ederim. Başka düşündüğünüz bir şey var mıdır? Bir "dine" sahip misiniz?

-Oh, evet.

-Bir Allah'a perestîş eder misiniz (tapınır mısınız)?

-Oh, evet.

-Allah'ınızı neye tesmiye edersiniz (nasıl adlandırırınız)?

-Ekseriyet!

-Bir soru daha: Size geçerken irat ettiğim (söylediğim) bu sorulara ehemmiyet vermiyor musunuz? Yani zamanınızı ızaa (zayi) ediyor muyum?

-Oh, hayır. Bu benim hükümet için olan üç saatlik çalışmamın hepsidir.

-Oh, bundan memnunum. İstirahatınıza mahsus olan zamana tecavüz etmek istemem, fakat siz(e) burada yaşayan insanlardan hiç intihar etmek isteyenler olup olmadığını sormak arzu ediyordum.

-Hayır, burada halka intihar fikri katiyen gelemmez.

Bunun üzerine gelip geçen erkeklerin ve kadınların çehrelerine baktım. Hepsinde hasta ve hüznle dolu bir ifade vardı. Evvelce böyle hasta gibi ve rikkat (acıma) verici manzarayı nerede görmüş olduğumu hayretle düşündüm. Bu ifade-i vechiye, bu görünüş bana yabancı değil gibi geliyordu. Birdenbire hatırladım: Bu, bizim eski dünyamızda beslediğimiz, kullandığımız atlarla öküzlerin yüzlerinde daima nazar-ı dikkatime çarpan sakin, muzdarip, taaccüple dolu ifadenin tamamıyla aynıydı.

Hayır, bu hâle gelmiş bir halk intiharı düşünemez!... Tuhaf! Etrafımdaki bütün çehreler ne kadar donuk ve fark edilemez bir halde! Rehberim nerede? Ve ben neden kaldırım üzerinde oturuyorum? Sus! Hiç şüphesiz bu duyduğum seda, ikamet ettiğim hanenin sahibi olan ihtiyar Madam (Beygıl)'ın sedasıdır. O da benim gibi bin sene uykuda mıydı? Saatin on iki olduğunu söylüyor. Yalnız on iki mi? Ve ben saat dört buçuğa kadar yıkanmayacağım. Kendimi çok hararetli, çok münfail (canı sıkılmış) ediyorum ve başım ağrıyor. Hey, bana bak! Ay ben yataktayım! Bunların hepsi bir rüya mıydı? Ve ben on dokuzuncu asra mı avdet ettim (geri döndüm)? Açık pencereden hayat mücadelesinin gürültülerini duyuyorum. İnsanlar çırpınıyorlar, muharebe ediyorlar, çalışıyorlar. Her fert kudret ve azim kılıcı ile kendine bir hayat yolu açmaya çabalıyor. İnsanlar gülüyorlar, keder ve gamla üzülüyorlar, seviyorlar, hatalı icraatta bulunuyorlar, büyük işler yapıyorlar, düşüyorlar, debeleniyorlar, yekdiğerinin muavenetine (yardımına) koşuyorlar, hasılı (kısaca) yaşıyorlar!... Ve benim bugün üç saatten ziyade yapacak işim var, saat yedide kalkmak istiyordum. Aman Allah'ım geçen gece o pek sert yaprak sigaralardan çok içmemeliydim!...